

Skolors arbete för en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter

Fokus på årskurs 7 till 9

Tematisk kvalitetsgranskning

Diarienummer: 2022:6164

Tematisk kvalitetsgranskning

Varje år gör Skolinspektionen ett antal tematiska kvalitetsgranskningar inom viktiga områden. Då granskar vi verksameters kvalitet inom ett avgränsat tema. Granskningen görs i förhållande till nationella mål och riktlinjer samt aktuell forskning. Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade verksamheterna och dels i denna övergripande rapport. De iakttagelser och slutsatser som presenteras i rapporten baseras på verksamheterna som har granskats, och avser inte att ge en nationell bild av förhållandena. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Citera gärna Skolinspektionens rapporter, men kom ihåg att uppge källa: Skolinspektionen, rapportens namn och år.

Skolinspektionen, Tematisk kvalitetsgranskning 2023

Diarienummer: 2022:6164

ISBN 978-91-988759-2-8

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Skolorna behöver göra mer för elever med neuropsykiatriska svårigheter	6
Var tredje granskad skola har omfattande utvecklingsbehov	6
Två av tre skolor utformar inte undervisningen efter elevernas behov	7
En tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter är möjlig	7
Inledning	9
Bristande tillgänglighet kan leda till sämre kunskapsresultat för elever med funktionsnedsättning	10
Därför har Skolinspektionen granskat skolors arbete för en tillgänglig utbildning ..	11
Risk att skolan inte identifierar och undanröjer hinder för en tillgänglig lärmiljö	11
Risk att kön avgör vilket stöd elever med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning får	12
Syfte och frågeställningar	13
Avgränsningar	13
Granskningens genomförande	13
Begreppsförklaring	15
Det här visar granskningen	17
En majoritet av skolorna behöver utveckla arbetet med en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter	17
Lärarnas arbete för en tillgänglig undervisning	18
Stor skillnad mellan hur lärare arbetar för att undervisningen ska vara pedagogiskt tillgänglig	19
Hälften av skolorna behöver öka medvetenheten om hur neuropsykiatriska svårigheter påverkar socialt samspel	25
Många klassrum är inte anpassade för elever med neuropsykiatriska svårigheter	27
Rektorns arbete med att identifiera och undanröja hinder i lärmiljön	30
Vanligt att rektorerna inte leder ett arbete för att identifiera och undanröja hinder i lärmiljön	31

Majoriteten av rektorerna har ingen tydlig målsättning för tillgänglighetsarbetet	33
Endast en tredjedel av rektorerna säkerställer att personalen ges kunskap om neuropsykiatriska svårigheter.....	34
Avslutande diskussion	37
En tillgänglig lärmiljö är bra för alla elever	38
Skolorna behöver bli bättre på att ta reda på och möta elevernas behov	38
Rektorn behöver gå i täten	40
Referenser	43
Bilagor	46
Bilaga 1 Skolinspektionens kvalitetskriterier	46
Bilaga 2 Metod och urval	48
Bilaga 3 Granskade verksamheter	51
Bilaga 4 Referenspersoner	52

Sammanfattning

Alla elever har samma rätt till en likvärdig utbildning, oavsett funktionsförmåga. Elever med neuropsykiatriska svårigheter löper hög risk att möta hinder i lärmiljön. Skolinspektionen granskar därför skolors arbete med att skapa en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter.

Myndigheten har genom åren gjort många och omfattande granskningar av särskilt stöd och extra anpassningar till elever. Dessa har på många sätt inkluderat ovan nämnda elevgrupp. Denna gång har vi gjort en djupare tematisk kvalitetsgranskning specifikt om hur hinder i lärmiljön identifieras och undanröjs för elever med **neuropsykiatriska svårigheter** utifrån elevernas behov.

Riskbilden som ligger till grund för Skolinspektionens granskning tyder på otillräcklig kunskap om hur undervisning kan utformas för att fungera bra för elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Många elever som har en diagnos kan känna oförståelse i bemötandet. Det finns också risk att elevens kön kan påverka hur svårigheter uppmärksammas och bemöts i undervisningen. Tillgängliga lärmiljöer i undervisningen är centralt för att elever med funktionsnedsättningar ska få möjlighet till likvärdig kunskapsutveckling som andra elever.

Granskningens mer specifika fokus är tillgänglighet i lärmiljön för elever med neuropsykiatriska svårigheter, vilket innefattar både olika typer av neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) och elever som har liknande utmaningar men som inte har någon diagnos.¹ Totalt har Skolinspektionen genomfört enskilda intervjuer med 110 elever med neuropsykiatrisk diagnos. 125 lektioner där någon av de intervjuade eleverna gick observerades och fungerar som underlag för intervjuerna. Observationerna är därmed omfattande.

Skolinspektionen har granskat hur 30 skolor arbetar utifrån två frågeställningar: Hur skolorna arbetar för att skapa en tillgänglig lärmiljö, utifrån de utmaningar som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter, och hur rektorn arbetar med att skapa förutsättningar för att hinder i lärmiljön ska identifieras och undanröjas. Det gäller både pedagogisk, social och fysisk lärmiljö.

I rapporten visar vi på utvecklingsområden i arbetet och lyfter de framgångsfaktorer som identifierats i granskningen.

¹ Östlund, D., Hansson, E. & Ganczarczyk, V. (2022), s 5

Skolorna behöver göra mer för elever med neuropsykiatriska svårigheter

Utifrån Skolinspektionens kvalitetskriterier har 22 av de 30 granskade skolorna behov av utveckling inom det granskade området. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 30 verksamheter som har granskats och avser inte att ge en nationell bild av förhållandena. Nedan redogör vi för granskningens viktigaste iakttagelser och slutsatser.

Var tredje granskad skola har omfattande utvecklingsbehov

11 av de 30 skolorna har utvecklingsbehov inom samtliga kvalitetskriterier som Skolinspektionen har tagit fram för granskningen.

På dessa skolor identifierar personalen sällan vilka hinder i lärmiljön som eleverna riskerar att möta och därmed arbetar inte heller skolans personal för att undanröja dem. Det kan handla om att elever med neuropsykiatriska svårigheter kan ha svårt att följa med i lektionens genomgång, komma igång med sitt arbete, ha svårt för plötsliga förändringar eller att det tar mycket tid och energi att hitta till rätt klassrum. Skolinspektionen har träffat elever som uttrycker att de ger upp skolarbetet eftersom de inte får stöd eller förståelse för sina svårigheter.

Såväl den pedagogiska, sociala som den fysiska lärmiljön behöver bli mer tillgänglig för eleverna. Det finns sällan målsättningar för arbetet att åstadkomma en mer tillgänglig klassrumsundervisning för eleverna. Skolorna har inte välfungerande arbetsprocesser, roller, ansvarsområden och möjlighet till kompetensutveckling för att öka personalens kunskap om neuropsykiatriska svårigheter. När en skola inte har tydliga roller i tillgänglighetsarbetet kan det leda till att elever inte får sina behov tillgodosedda eftersom alla elevens lärare inte känner till eller förstår elevens behov. Det kan handla om att överlämningar från föregående skola inte fungerar så att informationen når alla lärare, men också om att samverkan mellan lärare och elevhälsan inte fungerar väl, vilket kan få konsekvenser för eleverna. På flera skolor har elevhälsan god kunskap om elevernas behov. En elev berättar om ett möte med skolsköterskan, där hen fick kryssa i ett formulär och ange sina svårigheter; eleven vet dock inte om lärarna känner till dem. Bristande kompetens om vilka hinder elever med neuropsykiatriska svårigheter riskerar att möta i lärmiljön kan leda till att eleven ensam ses som bärare av problemen istället för att koppla elevens agerande till de svårigheter eleven upplever och hur lärmiljön kan förbättras.

“En elev berättar om ett möte med skolköterskan, där hen fick kryssa i ett formulär och ange sina svårigheter; eleven vet dock inte om lärarna känner till dem.”

Vid de här skolorna behöver rektorerna således göra ett betydande utvecklingsarbete, men granskningen visar att även andra skolor har behov av utveckling. Totalt sett behöver två av tre rektorer i granskade skolor öka kvaliteten i sitt arbete med att identifiera och undanröja hinder i lärmiljön för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Det är också vanligt att samverkan mellan lärare och elevhälsan behöver utvecklas för att ge lärarna stöd i tillgänglighetsarbetet.

Två av tre skolor utformar inte undervisningen efter elevernas behov

Inom ramen för lärarnas arbete är det främst den pedagogiska tillgängligheten som behöver utvecklas. Granskningen visar att två av tre skolor behöver utveckla sitt arbete med att se till att undervisningen är pedagogiskt tillgänglig för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Det visar sig genom att lärarna inte alltid tar reda på vilka behov elever med neuropsykiatriska svårigheter har. Det kan exempelvis handla om att elever behöver hjälp att komma igång med sitt arbete, få möjlighet att ta en paus eller förvara sitt skolmaterial i klassrummet. Många elever beskriver olika behov tydligt i Skolinspektionens intervjuer, men upplever inte alltid att det når fram till lärarna. En av de intervjuade eleverna berättar att hen inte får den hjälp som hen behöver, och att eleven behöver mycket mer struktur som att få veta vad hen ska göra och lära sig under lektionen. Som det fungerar nu är det oklart för eleven vad hen ska göra på lektionerna. En annan central aspekt av pedagogisk tillgänglighet handlar just om hur lärarna skapar en tydlig struktur och förutsägbarhet i undervisningen. I detta visar granskningen stora kvalitetsskillnader mellan skolorna.

En tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter är möjlig

På 8 av de 30 skolorna bedömer Skolinspektionen att skolorna i hög utsträckning arbetar med att skapa en tillgänglig lärmiljö. Det som förenar dessa åtta skolor är att samtlig personal på skolan har goda kunskaper om neuropsykiatriska svårigheter och hur lärmiljön kan anpassas för elever med sådana svårigheter. Personalen på skolorna tar reda på elevernas behov och sprider informationen till elevens berörda lärare. Det finns också en medvetenhet hos personalen om hur neuropsykiatriska svårigheter kan ta sig olika uttryck för flickor och pojkar. Elevhälsan arbetar främjande och aktivt med att sprida kunskap om neuropsykiatriska svårigheter och att

stödja lärare i arbetet med att skapa en tillgänglig lärmiljö för alla elever, i detta arbete har specialpedagogisk personal en viktig roll. Arbetet med att öka tillgängligheten i lärmiljön och sprida information om elevernas behov sker regelbundet på schemalagda möten där personalen kan mötas och lära av varandra.

Rektorerna på dessa skolor skapar förutsättningar för personalen att arbeta tillsammans mot en tydlig målsättning i arbetet med en tillgänglig lärmiljö.

Inledning

Skolinspektionen har granskat tillgängligheten i lärmiljön för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Neuropsykiatriska svårigheter innefattar både elever med bekräftad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF), det vill säga elever som har fått en neuropsykiatrisk diagnos, och elever utan diagnos, som kan möta liknande utmaningar i skolans lärmiljöer.² Granskningens fokus är elevernas behov, oavsett om de har diagnos eller inte.

Skolinspektionen har tillsammans med ett flertal andra myndigheter i uppdrag av regeringen att under tioårsperioden 2021–2031 följa upp och redovisa insatser och åtgärder kopplade till funktionshinderspolitiken.³ Funktionshinderspolitiken har sin utgångspunkt i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som Sverige ratificerade 2008. För att förverkliga rätten till utbildning på lika villkor ska konventionsstaterna bland annat säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång till en inkluderande grundutbildning av kvalitet.⁴ Liknande skrivningar finns också i ett av målen i FN:s Agenda 2030 som handlar om att säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet.⁵ Granskningen genomförs mot bakgrund av regeringsuppdraget och inriktas mot skolors arbete med tillgänglighet som en del i att uppnå en inkluderande utbildning.

Inkluderande utbildning innebär att utbildningen ska organiseras så att alla ska kunna delta utifrån sina förutsättningar och lyckas i lärandet.⁶ Tillgänglighet är en av de vägledande principerna som listas av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM), för att nå en inkluderande utbildning. I propositionen 2016/17:188, Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken, påtalas vikten av att skolan erbjuder en tillgänglig lärmiljö. Den tillgängliga lärmiljön beskrivs där som ”en inkluderande lärmiljö där alla elever är delaktiga och där lärandet är tillgängligt för alla, det vill säga sker i sammanhang som är socialt, pedagogiskt och fysiskt anpassade för alla”.⁷ En lärmiljö kan beskrivas utifrån pedagogiska, sociala och fysiska aspekter och omfattar på så sätt hela den omgivning och det sammanhang eleven möter under sin skoldag.

² Läs mer om begreppen på sid 14 ”Begreppsförklaringar”

³ Regeringsbeslut S2019/02213 och S2021/06595

⁴ Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008:26

⁵ Agenda 2030 är en handlingsplan med mål för omställning till ett hållbart samhälle för människorna, planeten och välståndet. Se Agenda 2030 | Mål 4 | God utbildning för alla – Regeringen.se.

⁶ För ett utförligt resonemang om begreppet inkludering, se Göransson, K., & Nilholm, C. (2014).

⁷ Prop. 2016/17:188, s. 47.

Bristande tillgänglighet kan leda till sämre kunskapsresultat för elever med funktionsnedsättning

Bristande tillgänglighet kan vara en möjlig orsak till den låga utbildningsnivån bland personer med funktionsnedsättning enligt nyss nämnda proposition.⁸ Enligt en enkät från Autism- och Aspergerförbundet⁹ 2020 hade enbart omkring fyra av tio av eleverna inom målgruppen i årskurserna 7 till 9 i grundskolan godkända betyg i svenska, engelska och matematik.¹⁰ Skolverket har även tidigare konstaterat i en rapport från 2017 att många huvudmän och skolledningar inte ger tillräckliga förutsättningar för att kunna erbjuda en lärmiljö som är pedagogiskt, socialt och fysiskt tillgänglig för alla elever. Rapporten visar även på brister i lärarnas kompetens om pedagogiska konsekvenser av funktionsnedsättningar vilket enligt Skolverket kan innebära att det inte bedrivs ett tillräckligt aktivt arbete för att främja kunskapsresultaten för elever med funktionsnedsättning.¹¹

Oro, sänkt självkänsla och psykisk ohälsa för elever med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning

I sin årliga uppföljning av funktionshinderspolitiken skriver Myndigheten för delaktighet att flera undersökningar pekar på att elever med funktionsnedsättning känner sig mer otrygga i skolan jämfört med andra elever, och att de generellt känner sig mer stressade av skolarbetet och trivs sämre i skolan.¹²

Många vårdnadshavare till elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar vittnar om bristande förståelse och stöd i skolsituationen och att skolor har svårt att anpassa undervisningen efter dessa elevers behov. Enligt en majoritet av elevernas vårdnadshavare är det vanligt att eleverna känner oro inför att börja skolan igen efter sommaren. Det framgår av Riksförbundet Attention's skolenkät. Oron uppges bero på bland annat bristande kunskap om NPF i skolan, avsaknad av anpassningar, bristande stöd och stökig skolmiljö. I svaren beskrivs också att många elever får sänkt självkänsla, upplever psykisk ohälsa och mår dåligt av skolmiljön. Omkring var fjärde elev uppges ha utvecklat ett självskadebeteende som kopplas till svårigheter i skolsituationen.¹³

Hög skolfrånvaro för elever med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning

Brister i tillgängligheten kan leda till högre skolfrånvaro för elever med funktionsnedsättning. Tre av fyra elever med hög skolfrånvaro kan ha en

⁸ Prop. 2016/17:188, s 47

⁹ Autism- och Aspergerförbundet bytte namn till Autism Sverige år 2022

¹⁰ Autism- och Aspergerförbundet, 2020

¹¹ Skolverket, 2016

¹² Myndigheten för delaktighet, 2022

¹³ Riksförbundet Attention, 2021 (Även Anderson, L, 2020)

neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, enligt Sven Bölte, professor i barn- och ungdomspsykiatrisk vetenskap vid Karolinska institutet.¹⁴ I Attentions skolenkät 2021 uppgav över hälften av vårdnadshavarna att deras barn har varit frånvarande mer än 20 procent under en termin de senaste tre åren. Likaså uppger en majoritet (58 %) av de svarande i Autism- och Aspergerförbundets medlemsundersökning 2020 att deras barn haft en sammanhängande frånvaro på minst fyra veckor och detta av andra skäl än sjukdom eller annan beviljad ledighet.¹⁵

Därför har Skolinspektionen granskat skolors arbete för en tillgänglig utbildning

Nedan beskrivs den riskbild som är granskningens utgångspunkt. Riskbilden beskriver de områden som skolan bör uppmärksamma för att säkerställa att elever med neuropsykiatriska svårigheter får samma förutsättningar till en god grundutbildning som elever utan dessa svårigheter.

Risk att skolan inte identifierar och undanröjer hinder för en tillgänglig lärmiljö

Skolverket har tidigare dragit slutsatsen att många skolhuvudmän strävar efter att erbjuda en inkluderande lärmiljö, men att alltför många huvudmän och skolor i realiteten inte ger tillräckliga förutsättningar för att lärmiljön ska vara tillgänglig för elever med funktionsnedsättning. Det konstateras att det finns stora skillnader mellan skolor vad gäller arbetet med att utveckla tillgängligheten i lärmiljön. I rapporten framgår att specialpedagoger och speciallärare beskriver att jämfört med andra funktionsnedsättningar behöver särskilt kompetensen kring NPF stärkas hos all skolpersonal.¹⁶

SPSM:s rådgivningsavdelning har konstaterat att en övervägande del av de förfrågningar som kommer till dem berör elever med neuropsykiatriska svårigheter. Skolverkets undersökning indikerade också att många lärare förstår att vissa elever behöver extra anpassningar och särskilt stöd, men att de ofta saknar möjlighet och kompetens att själva anpassa och stödja på lämpligt sätt.¹⁷ I en studie från Karolinska institutet lyfts särskilda brister när det kommer till hur skolan fungerar för elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Det gäller bland annat utredning av behov av stödinsatser, faktiska individbaserade stödinsatser, bemötande och hänsynen till elevernas kamratrelationer.¹⁸ Åtgärder, beskrivna i propositionen 2016/17:188, som satts in i form av erbjuden kompetensutveckling för skolpersonal visar på att ökad kunskap om detta är ett prioriterat område. I vårändringsbudgeten för 2023 beslutades även

¹⁴ Region Stockholm, 2022

¹⁵ Autism- och Aspergerförbundet, 2020

¹⁶ Skolverket, 2016

¹⁷ Skolverket, 2016

¹⁸ Bartonek et al., 2018

om en satsning på förstärkt stöd och kompetensutveckling för specialpedagogiska insatser, med syftet att förbättra utbildningen för barn och elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.¹⁹

Elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar är en heterogen grupp. De utmaningar som eleverna möter under sin utbildning ser olika ut både mot bakgrund av de individuella behoven och i förhållande till den omgivande miljön. Det är i relation till omgivningen och i mötet med lärmiljön som stödbehov uppstår.²⁰ Även för elever utan diagnos, men med liknande utmaningar uppstår svårigheterna i mötet med skolans lärmiljöer. Om det inte finns kunskap om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, finns risk att ett förebyggande och främjande arbete för att motverka konsekvenserna av sådana funktionsnedsättningar inte kommer till stånd eller sker på sätt som inte är inkluderande.²¹ Det riskerar att drabba alla elever med neuropsykiatriska svårigheter, oavsett om de har diagnos eller inte.

Risk att kön avgör vilket stöd elever med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning får

De svårigheter som pojkar och flickor med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar har i skolan uttrycks ofta på olika sätt och kan uppmärksammas på olika sätt och i olika grad av skolans lärare och övrig personal beroende på elevens kön.²²

Fler pojkar än flickor har en neuropsykiatrisk diagnos. I en avhandling diskuteras skälet till att flickor, som senare fått diagnos inom NPF, inte uppmärksammas i samma utsträckning som pojkar. Det antas bero på att flickor uppvisar ett delvis annat beteende, som i skolan tolkas som att det har sitt ursprung i andra förhållanden än i en NPF-diagnos (såsom i ångest eller depression, familjerelationsproblem eller ospecifika anpassningsproblem). I en rapport från SPSM beskrivs att adhd kan ses som en genuskodad diagnos där normativa och könsstereotyper förväntningar medför att diagnosen blir tolkad och förstådd på olika sätt beroende på om det handlar om en flicka eller pojke. I rapporten konstateras att tidigare forskning, liksom en granskning som genomförts av SPSM, visar att normen för adhd är en utåtagerande pojke. Rapporten indikerar vidare att det finns bakomliggande normativa föreställningar om kön och diagnoskaraktäristika som oftast gynnar pojkar och missgynnar flickor vad gäller stödinsatser i skolan.²³

Vidare påverkar könsstereotyper förväntningar elever med NPF som är transpersoner och identifierar sig utanför de binära kategorierna flicka

¹⁹ 27,5 miljoner kronor för ökat stöd till barn och elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar – Regeringen.se

²⁰ SPSM, 2023

²¹ Se exempelvis Bartonek et al. (2018)

²² SPSM, 2016

²³ Pettersson, C, 2017

eller pojke. Sådana förväntningar innebär att dessa elever kan möta en dubbel utsatthet i skolan, utifrån normer kopplade till könsidentitet och funktionsnedsättning.²⁴

Syfte och frågeställningar

Syftet är att granska skolors arbete för att skapa en tillgänglig lärmiljö som en del i en inkluderande utbildning, med särskilt fokus på de utmaningar i lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter.

Granskningens syfte besvaras genom följande frågeställningar:

1. I vilken utsträckning präglas undervisningen av tillgänglighet, så att de konsekvenser som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter motverkas?
2. I vilken utsträckning skapar rektor förutsättningar för att hinder i lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter ska identifieras och undanröjas?

Avgränsningar

Granskningen avser skolors arbete med att skapa en tillgänglig lärmiljö, med fokus på de utmaningar i den generella lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter. I granskningen ingår inte att bedöma extra anpassningar, särskilt stöd och om det faktiska stödet till eleverna leder till önskat resultat.

Granskningen fokuserar enbart på grundskolans årskurser 7 till 9. Undervisningssituationen ställer högre krav på elever ju äldre de blir, vilket kan göra att neuropsykiatriska svårigheter kan bli mer framträdande under högstadietiden.

Granskningen fokuserar på arbetet för en tillgänglig lärmiljö på skolenhetsnivå. Huvudmannens övergripande ansvar inom området har inte granskats.

Granskningens genomförande

Granskningen har genomförts på 30 grundskolor med årskurserna 7 till 9. Skolinspektionens bedömning är gjord utifrån granskningens frågeställningar och kvalitetskriterier, och baseras på dokumentstudier, lektionsobservationer och intervjuer med rektor, personal och elever. Bedömningarna har gjorts utifrån ett antal kvalitetskriterier som Skolinspektionen har tagit fram (se bilaga 1).

För varje granskad skola har Skolinspektionen fattat ett verksamhetsbeslut. Besluten har skickats till huvudmännen för de skolor som har deltagit i granskningen.

Urvalet av skolor är gjort genom en variation av skolenheter vad gäller geografiskt läge, huvudmannatyp och typ av kommun. Skolorna i urvalet

²⁴ Omkring hälften av alla som söker könsbekräftande vård har samtidigt en neuropsykiatrisk diagnos. Region Stockholm, 2022b

har minst två paralleller i årskurserna 7 till 9. Av de granskade skolorna är 22 kommunala och åtta fristående skolor.

Den empiri som har legat till grund för bedömningarna i besluten bygger på dokumentstudier, intervjuer och lektionsobservationer. Intervjuer har genomförts med rektorn, lärare, elever och elevhälsan. Elevintervjuer har genomförts enskilt med elever som har en neuropsykiatrisk diagnos.

I granskningen ingår ett jämställdhetsperspektiv vilket bland annat innebär att rektorer, lärare och elevhälsa fått frågor om hur de arbetar med att säkerställa att flickor och pojkar får samma tillgång till en tillgänglig lärmiljö.

För en utförligare beskrivning av metod och urvalsprinciper, se bilaga 2. En förteckning över de skolor som ingått i granskningen återfinns i bilaga 3.

Begreppsförklaring

Neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF)

Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) är ett samlingsnamn för många olika tillstånd eller diagnoser som adhd, add, autism, Tourettes syndrom, språkstörning och tvångssyndrom (OCD). Barn och elever har olika individuella förutsättningar och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar påverkar individen i olika omfattning. Det är också vanligt att samvariationer eller överlappande svårigheter förekommer. Nedsättningarna kallas för neuropsykiatriska för att hjärnan och nervsystemet hos barn och elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, såsom adhd och autism, tänker, uppfattar information och bearbetar sinnesintryck på ett annorlunda sätt. (Studiepaket NPF grundskola, SPSM, 2023)

Neuropsykiatriska svårigheter

Neuropsykiatriska svårigheter är ett begrepp som innefattar olika typer av diagnoser inom det neuropsykologiska spektrumet, vilka benämns som neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, men inkluderar även beteenden som är överlappande i förhållande till kriterier som finns för diagnoser inom neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och omfattar därmed även elever som inte har någon diagnos. Terminologin neuropsykiatriska svårigheter har främst tagits fram för att benämna olika typer av utvecklingsrelaterade tillstånd som innebär att elever möter hinder i sitt lärande och där det eventuellt finns en neuropsykiatrisk bakgrund. (Östlund, D., Hansson, E. & Ganczarzyk, V. (2022), s 5.)

Att en elev har neuropsykiatriska svårigheter innebär att eleven kan ha kognitiva svårigheter som påverkar eleven i lärandesituationen. Dessa kan samspela med varandra och variera beroende på situation men visar sig främst i perception och exekutiva funktioner. En annorlunda perception kan medföra en över- eller underkänslighet för sinnesintryck, exempelvis ljud, ljus och lukter. Den omgivande lärmiljön kan därför ha stor inverkan på koncentration och lärande. Försvagade exekutiva funktioner kan innebära svårigheter att reglera känslor, samt att organisera, planera och genomföra och avsluta uppgifter. ([Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar \(NPF\) \(spsm.se\)](#) SPSM)

Begreppet neuropsykiatriska svårigheter har förts in i examensordningarna för specialpedagog- respektive speciallärarexamen 2017. Därefter infördes motsvarande skrivningar i examensordningarna för samtliga förskollärary- och lärarutbildningar 2020. Där står att ämneslärare ska visa förmåga att identifiera och i samverkan med andra tillgodose elevers behov av specialpedagogiska insatser, inbegripet specialpedagogiska insatser för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Examensmålen regleras i bilaga 2 till högskoleförordningen (1993:100), se även Regeringskansliets promemoria U2020/00176/UH.

Inkluderande utbildning

Inkluderande utbildning innebär att utbildningen ska organiseras för att alla ska kunna delta utifrån sina förutsättningar och lyckas i lärandet.

Tillgänglighet är en av de vägledande principerna för att nå en inkluderande utbildning som listas av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM, 2022a). I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning beskrivs att för att förverkliga rätten till utbildning på lika villkor ska konventionsstaterna bland annat säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång till en inkluderande grundutbildning av kvalitet (Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008:26). En god utbildning för alla är också ett av målen i FN:s Agenda 2030 och handlar om att säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet för alla.

Tillgänglig lärmiljö

En lärmiljö kan beskrivas utifrån fysiska, pedagogiska och sociala aspekter och omfattar på så sätt hela den omgivning och det sammanhang eleven kan möta under sin skoldag. En tillgänglig lärmiljö beskrivs i propositionen 2016/17:188 som "en inkluderande lärmiljö där alla elever är delaktiga och där lärandet är tillgängligt för alla, det vill säga sker i sammanhang som är socialt, pedagogiskt och fysiskt anpassade för alla".

Det här visar granskningen

Här presenteras Skolinspektionens bedömning och sammanställda resultat. Först redovisas en övergripande bedömning som omfattar hela granskningen. Därefter redovisas iakttagelserna från granskningen genom ett avsnitt per frågeställning.

För den första frågeställningen handlar iakttagelserna om hur lärarna arbetar för att undervisningen ska präglas av tillgänglighet, så att konsekvenser som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter motverkas. För den andra frågeställningen handlar iakttagelserna om hur rektorn skapar förutsättningar för att hinder i lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter ska identifieras och undanröjas.

Skolans lärmiljöer består av pedagogiska, sociala och fysiska aspekter. Alla dessa aspekter behöver vara tillgängliga för att lärmiljön ska bli tillgänglig. I granskningen har därför alla tre delar ingått, och redovisas under separata rubriker.

Figur 1. De tre aspekterna i skolans lärmiljöer

En majoritet av skolorna behöver utveckla arbetet med en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter

Sammantaget har Skolinspektionen bedömt att 22 av 30 granskade skolor behöver utveckla sitt arbete med att skapa en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Det är vanligt att rektorerna inte ger personalen tillräckliga förutsättningar i arbetet med att skapa en tillgänglig

lärmiljö, men också vanligt att lärarna kan arbeta mer aktivt för att öka tillgängligheten i undervisningen för elever med neuropsykiatriska svårigheter.

De största utvecklingsbehoven i granskade skolor finns inom frågeställning 1: hur skolorna arbetar för att skapa en tillgänglig lärmiljö, med fokus på de utmaningar som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter. Mest återkommande är utvecklingsbehov inom den pedagogiska tillgängligheten. För att förbättra detta behöver samverkan mellan lärare och elevhälsan förbättras.

Majoriteten av de granskade skolorna behöver utveckla sitt arbete inom frågeställning 2: rektorns arbete med att skapa förutsättningar för att hinder i lärmiljön ska identifieras och undanröjas. De utvecklingsområden Skolinspektionen har identifierat handlar främst om att rektorerna behöver utveckla systematiken i tillgänglighetsarbetet så att hinder för tillgängligheten, med fokus på neuropsykiatriska svårigheter, både identifieras och undanröjs. Rektorerna behöver även se till att personalen ges kunskap om neuropsykiatriska svårigheter och att personalen sedan kan omsätta sina kunskaper i undervisningen så att denna tillgängliggörs för eleverna.

På 8 av de 30 skolorna bedömer Skolinspektionen att skolorna genomför ett arbete av hög kvalitet utifrån Skolinspektionens kvalitetskriterier för båda frågeställningarna. Det som förenar dessa skolor är att samtlig personal på skolan har goda kunskaper om neuropsykiatriska svårigheter. De har även kunskap om hur lärmiljön kan anpassas för elever med dessa svårigheter. Elevhälsan arbetar främjande och aktivt med att stödja lärare i arbetet med att skapa en tillgänglig lärmiljö för alla elever och i detta arbete har specialpedagogisk personal en viktig roll. Rektorerna på dessa skolor skapar förutsättningar för personalen att arbeta tillsammans mot en tydlig målsättning i arbetet med en tillgänglig lärmiljö.

Lärarnas arbete för en tillgänglig undervisning

Granskningens första område fokuserar på lärarnas arbete för att skapa en pedagogiskt, socialt och fysiskt tillgänglig undervisning. Enligt Skolinspektionens bedömningskriterier för hög kvalitet ska undervisningen bland annat utgå från kunskap om neuropsykiatriska svårigheter och att lärarna vid behov arbetar med specialpedagogisk personal för att göra undervisningen tillgänglig (se Skolinspektionens bedömningskriterier i bilaga 1).

Sammantaget bedömer Skolinspektionen att 22 av de 30 granskade skolorna behöver arbeta för att höja kvaliteten inom detta område. Hälften av de skolorna med utvecklingsbehov inom området har enligt Skolinspektionens bedömning låg kvalitet i arbetet för tillgängliga lärmiljöer i undervisningen. De behöver utveckla arbetet inom alla tre aspekter, alltså den pedagogiska, sociala och fysiska tillgängligheten. Tio skolor har fått bedömningen att de till delar genomför ett arbete i hög

utsträckning, men bedöms behöva utveckla något av de tre områdena inom undervisningen. Av de tre aspekter av undervisningen som granskas är det främst lärarnas arbete med att skapa en pedagogiskt tillgänglig undervisning som behöver utvecklas, totalt sett behöver tre fjärdedelar av skolorna utveckla sitt arbete på detta område.

8 av de 30 granskade skolorna bedöms arbeta i hög utsträckning med alla tre aspekter av en tillgänglig undervisning. Exempel från dessa skolor återfinns i slutet av de flesta stycken där iakttagelser redovisas.

Frågeställning 1 - tillgänglighet i undervisningen

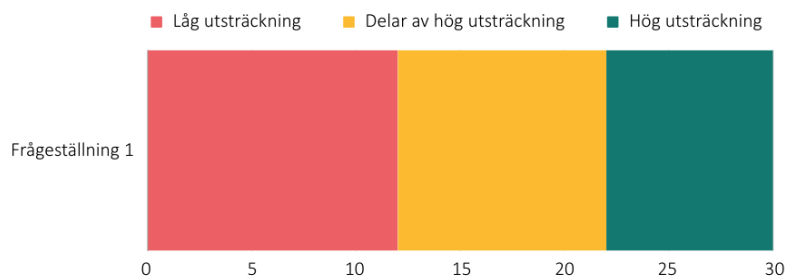

Diagram 1. Frågeställning 1

Stor skillnad mellan hur lärare arbetar för att undervisningen ska vara pedagogiskt tillgänglig

Granskningen visar att tre av fyra skolor behöver utveckla sitt arbete med att se till att undervisningen är tillgänglig för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Många av skolorna har ett välfungerande arbete i vissa delar, men det är bland annat vanligt att den pedagogiska tillgängligheten i undervisningen behöver utvecklas.

På dessa skolor framkommer det att lärarna inte alltid tar reda på vilka behov elever med neuropsykiatriska svårigheter har. Behoven kan handla om att en elev behöver att läraren kommer fram efter lektionsgenomgången för att se till att eleven kommer igång med sitt arbete, att eleven behöver få ta en paus mitt i lektionen för att orka eller att eleven behöver få förvara sitt skolmaterial i klassrummet. Skäl till att detta inte görs kan exempelvis vara att det är otydligt vem som ansvarar för att undervisande lärare får information om sina elevers behov. På vissa skolor förekommer exempelvis att undervisande lärare inte får den kunskap om elevernas behov som elevhälsan eller mentorn har.

Ett centralt sätt att överföra information om elevernas behov är vid överlämningar mellan årskurser. Granskningen visar att ett vanligt skäl till att lärarna saknar kunskap om vilka behov eleverna har är att överlämningar mellan årskurser saknas, är bristfälliga eller att det som framkommer vid överlämningarna inte överförs till berörda lärare.

På flera skolor är det mentorn som har ansvar för att ta reda på elevernas behov, men informationen sprids inte alltid till berörda lärare. På vissa skolor kan det vara undervisande lärare som får reda på behoven, på andra skolor mentor, speciallärare eller skolsköterskan som gör det. När det är någon annan än undervisande lärare som tar reda på elevens behov ser vi att det många gånger saknas system och rutiner för att informationen ska nå berörd lärare. En elev berättar om ett möte med skolsköterskan, där hen fick kryssa i ett formulär och ange sina svårigheter; eleven vet dock inte om lärarna känner till dem. Eleven konstaterar att det vore bra om lärarna kände till hens svårigheter, för att få möjlighet till hjälp och klara sig bättre i skolan. En annan elev berättar att elevens mentor är en viktig person. Eleven berättar att mentorn vet och kan allt och pratar med andra lärare om vad eleven behöver för att det ska vara bra.

“En elev berättar om ett möte med skolsköterskan, där hen fick kryssa i ett formulär och ange sina svårigheter; eleven vet dock inte om lärarna känner till dem.”

Även om lärarna tar reda på elevernas behov, leder det inte alltid till att elevernas behov ligger till grund för planeringen av undervisningen. I granskningen förekommer det bland annat att lärare upplever att de är styrda av den pedagogiska inriktning som skolan har och kan därmed inte alltid göra de anpassningar i undervisningen som de önskar göra för att kunna möta de behov de ser att eleverna har. Det kan exempelvis vara att skolans inriktning innebär föreläsningar och workshops som ställer krav på att eleverna ska ta mer eget ansvar för sitt arbete. Dessa undervisningsformer kan vara svåra att anpassa efter elevernas behov. Intervjuade elever på en av dessa skolor berättar om att det kan skapa svårigheter för eleverna, då flera elever har svårt att planera och strukturera sitt arbete.

Gemensam lektionsstruktur på många skolor, men inte med utgångspunkt i elevernas behov av tydlighet

Granskningen har även fokuserat på hur lärarna skapar en tydlig struktur i undervisningen. En tydlig struktur är en central aspekt för en tillgänglig undervisning, då elever med neuropsykiatriska svårigheter kan behöva stöd i att bland annat organisera, planera och hålla tider. Det innebär till exempel att eleverna kan behöva stöd i att dela upp sitt arbete i mindre och avgränsade delar vilket kan bidra till att minska den kognitiva belastningen för eleverna.²⁵ På de granskade skolorna har de flesta skolor någon form av

²⁵ Östlund, D., Hansson, E. & Ganczarczyk, V. (2022), s 11.

gemensam struktur för hur lektionerna ska vara uppbyggda och vad de ska innehålla, principer som alla lärare ska utgå ifrån. Det kan exempelvis handla om att lärarna har samma upplägg av hur lektionen inleds och hur de ramar in lektionen genom att exempelvis skriva upp på tavlan om lektionens innehåll och tider. Det kan även handla om att skolan har en gemensam struktur för innehållet i de digitala verktygen. Skolornas gemensamma förhållningsätt kan också handla om att lärarna använder olika stödstrukturer så som bildstöd, tidshjälpmiddel och så vidare på lektionen samt färgkodade scheman och mappar.

Det skiljer sig stort mellan skolorna hur väl de har lyckats implementera gemensamma principer och förhållningssätt i lektionsstrukturen, och i vilken omfattning samtliga lärare följer dem. En elev berättar att det är en lärare i ett ämne som inte anpassar något. Läraren har haft exakt samma lektioner i många år och strukturerar aldrig om. Lärarna på de granskade skolorna har ofta olika stor förståelse av neuropsykiatriska svårigheter och olika stor förståelse av vikten av en tydlig struktur och förutsägbarhet i undervisningen. Detta gör att goda arbetsätt inte alltid används på ett sätt som ökar tillgängligheten i undervisningen. Det kan också handla om att lärare försöker följa den gemensamma lektionsstrukturen, men utan kunskap om elevernas behov i den specifika klassen lyckas de ändå inte fullt ut att nå det som strukturen har som mål att skapa. En elev berättar att hen inte får den hjälp som hen behöver, och att hen behöver mycket mer struktur som att få veta vad hen ska göra och lära sig under lektionen. Som det fungerar nu är det oklart för eleven vad hen ska göra på lektionerna. Det förekommer också att lärare uttrycker att de inte alltid hinner skriva upp på tavlan vad lektionen ska handla om på grund av ett tidspressat schema.

Undervisningen kan i högre utsträckning utgå från elevernas kunskap om sina behov

En förutsättning för att undervisningen ska kunna bli pedagogiskt tillgänglig är att den präglas av flexibilitet och differentieras med hänsyn till elevernas olika förutsättningar. Utöver en god struktur i undervisningen kan det handla om att aktiviteter och uppgifter varieras och därmed möter elevernas olika behov. Av samma skäl kan elever behöva olika möjligheter att visa sin kunskap. Variation i undervisningen kan exempelvis vara att eleven lär sig lättare när undervisningen innehåller bilder och film, att eleven behöver få en text uppläst samtidigt som eleven själv läser texten, eller om att få rita, skriva eller praktiskt göra eller uppleva det som presenteras.²⁶ Det behöver även finnas en beredskap för att elever ska kunna visa sin kunskap på olika sätt.

Många av eleverna som Skolinspektionen har intervjuat visar på stor medvetenhet kring sina svårigheter och behov. Många av eleverna har även på olika sätt försökt påtala dem för skolan och på så sätt påverka sin skolsituation. En elev berättar för Skolinspektionen att "jag har berättat om

²⁶ SPSM (2018), s. 50 ff.

mina svårigheter för en inom elevhälsan, men får inte hjälp. Lärarna säger bara "läs detta", "gör detta" men jag förstår inte hur man ska göra. Jag behöver bättre förklaringar". En annan elev berättar att hen har svårt att förstå vad olika arbetsuppgifter innebär och för att komma igång med arbetet. Eleven berättar att hen behöver att någon visar och ser till att eleven kommer igång. Eleven menar att det egentligen inte är själva uppgifterna som är svåra, utan det är att komma igång med arbetet som är svårt. Eleven berättar vidare att mentorn har god kännedom om elevens behov, men att de andra lärarna inte riktigt förstår, även om mentorn har berättat.

Skolinspektionen har genomfört lektionsobservationer på alla granskade skolor. De visar på betydande skillnader gällande hur undervisningen varierar, ibland på stora skillnader inom skolorna. Vid lektionsobservationer har Skolinspektionen kunnat se exempel på lektioner där variation utifrån elevernas behov helt saknas. Det kan handla om alltför långa genomgångar där elever tappat koncentrationen, ensidiga arbetsätt som kräver god koncentrationsförmåga och att elever inte ges förutsättningar att kunna delta i grupparbeten. Granskningen visar att elever med neuropsykiatriska svårigheter kan ha svårt med det sociala samspelet, att koncentrera sig eller svårigheter att planera, organisera eller komma igång med en arbetsuppgift.

“En elev berättar att det känns hemskt när andra elever suckar när hen kommer i samma grupp som dem.”

Granskningen visar flera exempel på att lärare genomför individuella anpassningar för elever vid behov i eget arbete, men inte på samma sätt ser till elevens behov i grupparbeten. Det kan exempelvis yttra sig genom att elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar får delta i grupparbeten på samma villkor som andra elever trots att situationen kan vara mycket svår för eleven. Exempel på detta är att lärarna inte har underlättat för eleverna i grupparbeten genom att tilldela eleverna tydliga uppgifter som aktiverar alla elever i gruppen eller att tilldela elever olika ansvar/roller i arbetet. Det finns inte heller alltid möjlighet för elever att välja bort grupparbeten när ett sådant arbetsätt inte fungerar för dem. Detta kan leda till att eleverna mår dåligt och känner sig exkluderade. En elev berättar att det känns hemskt när andra elever suckar när hen kommer i samma grupp som dem.

På de flesta av de granskade skolorna finns undervisningsgrupper där elever kan få all sin undervisning eller delar av sin undervisning under längre eller kortare tid. I granskningen framkommer exempel på att det i dessa undervisningsgrupper ofta finns en stor flexibilitet och variation utifrån elevernas behov. Kunskap bland personalen om hur variation

utifrån elevernas behov skapas finns där, oavsett hur det ser ut på skolan i övrigt. Trots detta används inte alltid denna kunskap för att tillgängliggöra undervisningen i den klass de tillhör.

På de skolor där Skolinspektionen bedömt att arbetet med tillgängliga lärmiljöer i undervisningen har hög kvalitet tar lärarna reda på elevernas behov på olika sätt, bland annat genom fungerande överlämningar inför årskurs 7, regelbundna mentorssamtal, utvecklingssamtal, enkäter och samtal med elevhälsan. Här kan vi se att om rektors arbete med att ge lärarna förutsättningar fungerar väl, finns ofta ett system för att överföra det som framkommit kring elevers behov till alla elevens undervisande lärare, både vid överlämningar, men även mellan exempelvis mentor och undervisande lärare. Flera skolor lyfter vikten av goda relationer mellan lärare och elever för att kunna ta reda på elevernas behov, vilket de menar är centralt för att skapa en tillgänglig undervisning.

På de skolor där Skolinspektionen gör bedömningen att lärarna medvetet arbetar för att flickor och pojkar ges samma möjlighet till en tillgänglig lärmiljö, tillämpar personalen ett genusperspektiv. Lärarna har inte sällan fått kompetensutveckling om hur neuropsykiatriska svårigheter kan ta sig uttryck för flickor och pojkar. Genom detta har lärarnas medvetenhet höjts angående vad de ska vara särskilt observanta på, exempelvis att aktivt uppmärksamma flickors signaler tidigt.

Lärare och specialpedagogisk personal samverkar sällan om undervisningen

Skolinspektionen bedömer att två tredjedelar av skolorna behöver utveckla samverkan mellan lärare och specialpedagogisk personal i arbetet med att öka tillgängligheten i undervisningen. Flera skolor uppger att de inte har tillgänglig specialpedagogisk personal på skolan, ibland för att man upplever att den personal som finns inte räcker till i förhållande till behoven. På de skolor som bedöms behöva utveckla arbetet kan det handla om att skolan inte har en organisation som stödjer samverkan mellan lärare och specialpedagogisk personal, exempelvis genom att de olika personalkategoriernas roller inte är tydliggjorda eller att strukturer för möten och kommunikation saknas. Flera av de intervjuade eleverna på skolorna ger också uttryck för kvalitetsbrister i samverkan mellan personalen. En elev beskriver det som att lärarna och specialpedagogen pratar förbi varandra, och att lärarna inte får information om vad eleven behöver för stöd.

En anledning till att samverkan inte håller tillräckligt hög kvalitet kan också vara att elevhälsan inte har fått tydligt mandat och uppdrag från rektorn att arbeta med exempelvis handledning av lärare. Genom handledning kan lärare ges verktyg för att kunna möta de behov elever med neuropsykiatriska svårigheter kan ha för att på så sätt öka tillgängligheten i undervisningen. På de skolor som saknar en organisation som stödjer samverkan blir därmed ofta resultatet att den specialpedagogiska

personalen främst arbetar på individnivå med elever i undervisning och med utredningar av elever. Elevhälsan på dessa skolor berättar i intervjuer att de inte alltid har förutsättningar att arbeta förebyggande och hälsofrämjande tillsammans med lärarna för att öka tillgängligheten i klassrummen.

”En speciallärare säger att eleverna kommer till speciallärarna, men det efterfrågas aldrig att de ska komma till lektionerna för att se hur undervisningen fungerar.”

På en del skolor ser inte lärarna heller fördelarna med handledning, eller så är det oklart för dem hur elevhälsan kan bistå dem i undervisningen. Bland vissa lärare finns det en förväntan på att det är speciallärare och/eller specialpedagoger som ska se till att undervisningen blir tillgänglig för elever, och ge individuell undervisning till de elever som uppvisar neuropsykiatriska svårigheter. En speciallärare säger att eleverna kommer till speciallärarna, men det efterfrågas aldrig att de ska komma till lektionerna för att se hur undervisningen fungerar för att kunna komma med inspel på hur undervisningen ska utvecklas. Det är vanligt att elevhälsan vid dessa skolor uttrycker att de önskar att de oftare får arbeta förebyggande genom att handleda lärare i hur de kan utveckla undervisningen, så att den är tillgänglig för fler elever, och på så sätt minska behovet av individuell undervisning.

På de skolor där samverkan mellan lärare och specialpedagogisk personal fungerar väl handlar det ofta om att det finns en grundstruktur för samverkansmöjligheter mellan elevhälsa och lärare och en samsyn mellan lärare och elevhälsa kring elevhälsans uppdrag. Det finns ofta både regelbundna möten och kompetensutvecklingsinsatser som elevhälsan håller i och elevhälsan är tillgänglig för lärarna för spontana möten efter behov. På en skola finns en arbetsgrupp där speciallärare och specialpedagog ingår som har i uppdrag att utveckla kvaliteten i undervisningen. Elevhälsan träffar även hela arbetslaget regelbundet. När speciallärare är med regelbundet blir det möjligt att lärarna kontinuerligt kan få stöd av elevhälsan och deras kompetens tas tillvara för att utveckla verktyg som kan användas i undervisningen. På dessa skolor genomför speciallärare lektionsobservationer för att bland annat se över sociala och fysiska aspekter i klassrummet för att sedan diskutera dem med läraren. Specialläraren föreslår anpassningar som läraren diskuterar med och förankrar hos eleverna på ett sätt så att eleverna blir delaktiga i utformningen av sin utbildning. På en skola genomförs en kartläggning med eleverna där eleverna får svara på ”så här vill jag ha det i skolan”. Svaren följs upp av mentorer och speciallärare som diskuterar hur undervisningen behöver läggas upp för att bli mer tillgänglig.

Hälften av skolorna behöver öka medvetenheten om hur neuropsykiatriska svårigheter påverkar socialt samspel

Vid hälften av de granskade skolorna behöver lärarna öka den sociala tillgängligheten i undervisningen genom att aktivt främja delaktighet, samspel och gemenskap i undervisningen utifrån kunskap om neuropsykiatriska svårigheter.

Elever med neuropsykiatriska svårigheter kan ha svårt med det sociala samspelet. Lärare kan stötta eleverna i detta med planerade, tydliggjorda och styrda gemensamma aktiviteter, och tydlig, vuxenstyrd information om vem som ska vara med vem vid gruppindelningar och var man ska sitta.²⁷ Vidare behöver lärare ha ett normkritiskt förhållningssätt som kan leda undervisningen till en erkännande miljö, där olikheter kan bejakas.²⁸

På de granskade skolorna bedriver de flesta lärare undervisning med inslag av aktiviteter som bland annat syftar till att främja samvaro mellan elever. Återkommande exempel i granskningen är bestämd gruppindelning vid grupparbete, bestämd placering i klassrummet, metoden EPA (arbete enskilt, i par och med alla) och mentorstiden är ofta särskilt ämnad för samvaro mellan eleverna. Det är dock inte alla lärare som genomför sociala aktiviteter eller utformar dem utifrån kunskap om neuropsykiatriska svårigheter, eller anpassat till de elever som finns i klassrummet. Många elever ger också en bild av hur svårt det kan vara för dem att ingå i ett socialt samspel i klassrumsmiljön. En elev berättar att det inte fungerar för hen när hen behöver prata med någon som inte är hens kompis. Eleven berättar att hen inte vågar det. Eleven säger att det känns som de andra eleverna tycker att hen är konstig. En annan elev uttrycker att hen känner sig utsatt, och trots stöd från mentorn upplever inte eleven att det går att förändra situationen.

Granskningen visar att det är ovanligt att lärarna samverkar med elevhälsans personal i arbetet med att skapa gemenskap i undervisningen, även då det finns sådana behov. Anledningen till detta kan vara att elevhälsan saknar personal med specialpedagogisk kompetens eller att strukturen på skolan gör att de arbetar isolerat från lärarna. På så sätt tas inte elevhälsans kunskaper tillvara i arbetet med att skapa en socialt tillgänglig undervisning.

Vanligt att lärare inte tar hänsyn till neuropsykiatriska svårigheter i arbetet med samvaro mellan elever

Många av de intervjuade eleverna lyfter grupparbeten som särskilt svåra för dem. Eleverna menar att grupparbeten blir svåra när de inte får arbeta med andra som de känner sig trygga med. Det är vanligt att lärare inte tydliggör och styr de gemensamma aktiviteterna i klassrummet, så som

²⁷ SPSM (2018), s. 64 ff.

²⁸ SPSM (2018), s. 56 ff.

vilken elev som ska arbeta med vem, hur länge, med vad och tilldelar eleverna roller i gruppen vid grupparbeten. Att göra det är en viktig del i att öka den sociala tillgängligheten för elever med neuropsykiatriska svårigheter.²⁹

På de skolor som har fått bedömningen låg kvalitet kan det handla om att skolorna saknar tydliga strategier och samsyn för att arbeta med samspel och delaktighet kopplat till neuropsykiatriska svårigheter. Det kan även handla om att skolorna inte har kommit längre än till att diskutera vikten av social tillgänglighet för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Personalen på flera av dessa skolor uppger i intervjuer att de arbetar aktivt med att alla ska få vara den de är på skolan, men hur detta görs framgår inte när Skolinspektionen frågar. Det kan också handla om att det är lärarberoende hur arbetet med social tillgänglighet bedrivs. I granskningen har det framkommit att elever som finns i särskild undervisningsgrupp,³⁰ eller annan mindre undervisningsgrupp, ofta upplever ett utanförskap, saknar vänner eller inte vågar lämna sin verksamhet under skoldagen.

På dessa skolor är det också mindre vanligt att lärarna i undervisningen har strategier för att hantera eventuella negativa föreställningar och attityder kopplade till neuropsykiatriska svårigheter. På en skola berättar elevhälsan att vissa elever kan skämta om diagnoser, men att eleverna gör det på ett "hyfsat sätt". I intervju med elever på samma skola håller eleverna inte med om att skämtet är okej. Granskningen ger också exempel på att eleverna beskriver att andra elever pratar negativt om diagnoser, men att lärare inte uppfattar det som kränkande för eleven och därför inte agerar. Det finns också exempel som tyder på att det förekommer att lärare på ett kategoriskt sätt utgår från kunskap om en diagnos, som i praktiken ger en förutbestämd bild av vilka behov en elev har. I Skolinspektionens intervju ger eleven en bild av att det leder till att hen känner sig förbisedd och missförstådd.

På de skolor där Skolinspektionen bedömt att lärarna har hög kvalitet i arbetet med att skapa samspel i undervisningen, använder lärarna olika metoder för delaktighet i undervisningen. Det kan exempelvis vara aktiviteter och övningar inom kooperativt lärande. På så sätt skapar lärarna strukturer i undervisningen i syfte att öka tryggheten genom att eleverna ska veta vem de ska arbeta med, hur länge och på vilket sätt. I planeringen utgår lärarna från elevernas intressen och kunskapsnivå för att alla ska kunna delta och på så sätt bli inkluderade för att skapa gemenskap i undervisningen. Det finns även en medvetenhet kring hur möblering i klassrummet påverkar och skapar möjlighet till samspel. Det är lärarna som bestämmer placering i klassrummet och vilka elever som ska samarbeta under lektionen utifrån kunskap om elevernas behov. Lärarna grupperar

²⁹ SPSM (2018), s 48 ff.

³⁰ Placering i särskild undervisningsgrupp regleras av skollagen. (3 kap. 11 § skollagen.) Om det finns särskilda skäl får rektor besluta att en elev ska få sin undervisning i en särskild undervisningsgrupp, det vill säga i en annan undervisningsgrupp än den som eleven normalt hör till. Placeringen kategoriseras som särskilt stöd och regleras i åtgärdsprogram. (3 kap. 9 § skollagen.)

elever medvetet i syfte att skapa goda relationer. Lärarna på dessa skolor pratar kontinuerligt med eleverna om att visa respekt för olikheter och att var och en har olika behov. De förmedlar en bild av att det är okej att ha anpassningar i lärmiljön. Personalen på skolorna arbetar tillsammans med att prata om hur de kan skapa sociala sammanhang för de elever som de har sett är ensamma.

På de skolor där lärarna bedöms arbeta i hög kvalitet med att vid behov samverka med elevhälsans personal, har elevhälsan ofta ett tydligt uppdrag att stödja lärarna. Det förekommer att lärarna använder sig av kuratorn för att hitta strategier för att kunna nå fram till elever och ibland även dess vårdnadshavare. På en skola arbetar lärarna i tätt samarbete med socialpedagoger för att identifiera de elever som är ensamma för att sedan tillsammans hitta sätt för eleverna att mötas och få nya vänner.

Många klassrum är inte anpassade för elever med neuropsykiatriska svårigheter

Skolinspektionens granskning av den fysiska lärmiljön utgår från hur lärarna anpassar planering av undervisningen i hänsyn till de fysiska aspekterna. De fysiska aspekterna i lärmiljön handlar om ljus, ljud, luft, visuell miljö och framkomlighet.³¹ Granskningen visar att två tredjedelar av de granskade skolorna behöver, för att uppnå högre kvalitet, utveckla sitt arbete med att ta hänsyn till den fysiska tillgängligheten i undervisningen. På en fjärdedel av skolorna är kvalitetsbristerna omfattande. På vissa skolor skiljer det sig stort mellan lärarna gällande hur mycket hänsyn de tar till de fysiska aspekterna i lärmiljön.

En tillgänglig fysisk lärmiljö är viktig för alla elever, men i synnerhet för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Skolans undervisning sker i lokaler där sådant som ljus, ljud och rörelser påverkar och stör elever i olika utsträckning. En störning kan exempelvis vara ljud som upplevs som obehagliga, det kan vara solljus som bländar och det kan vara rörelser som drar uppmärksamheten till sig. Elever kan också påverkas negativt om klassrumsmiljön innehåller många visuella intryck genom att material lämnas framme, sätts upp på väggar och liknande. För elever med en funktionsnedsättning som gör dem extra känsliga för yttre påverkan är det viktigt att den fysiska lärmiljön fungerar.³² Granskningen har fokuserat på hur lärarna i planeringen av undervisningen tar hänsyn till fysiska aspekter av lärmiljön utifrån kunskap om neuropsykiatriska svårigheter, så att undervisningen sker i en fysiskt tillgänglig lärmiljö som är anpassad för alla elever oavsett förutsättningar.

En vanlig anledning till att lärarna i låg utsträckning tar hänsyn till fysiska aspekter i undervisningen, är att de inte reflekterat över hur klassrumsmiljön påverkar elever med neuropsykiatriska svårigheter. På

³¹ SPSM (2018)

³² SPSM (2018), s. 73 ff.

vissa skolor beskriver både lärare och elevhälsa den fysiska miljön på skolan som ett stort hinder i arbetet med att skapa en tillgänglig lärmiljö. Det kan handla om att skolan har trånga klassrum, lyhörda rum, dålig luftmiljö, för ljus i vissa klassrum och slitna lokaler och möbler. Det kan även handla om att placering av och antal grupprum inte möter behovet. En elev på en av skolorna beskriver att det i klassrummen kan vara störande med ljud och ljus, då det i den fysiska miljön ofta förekommer glasväggar. Eleven berättar att hen skulle behöva kunna sitta ostört ibland, men får då sitta i restaurangen eller i kafeterian istället; vilket fungerar sådär.

“Eleven berättar att hen skulle behöva sitta ostört ibland, men får då sitta i restaurangen eller i kafeterian istället; vilket fungerar sådär.”

På dessa skolor, där fysiska aspekter i låg utsträckning tas i beaktande, kan man se att trots att lärare och elevhälsan ser de fysiska hindren har få eller inga åtgärder gjorts för att förbättra den fysiska tillgängligheten. Det förekommer exempelvis att alla elever inte kan höra vad läraren säger eller se det som står på tavlan eftersom monitorer är för högt placerade eller klassrummen har pelare som skymmer sikt och det inte fungerar att möblera om. På några skolor är klassrummen oordnade och saker förvaras öppet på ett sätt som skapar mycket visuellt buller för eleverna. Skolledningen förklarar ofta situationen genom att konstatera att skolan är trångbodd och att det saknas resurser för att öka den fysiska tillgängligheten.

I intervjuerna med lärarna är det flera som förmedlar en uppgivenhet inför arbetet att skapa en fysiskt tillgänglig lärmiljö i klassrummet. Dessa lärare menar att de elever som behöver en tillgänglig lärmiljö, som exempelvis bättre ljudmiljö än den som finns i klassrummet, bör få undervisning någon annanstans, exempelvis hos specialläraren. Personal på en skola beskriver att skolan inte har tillräckligt med grupprum, belysningen är så stark att eleverna får migrän och hela byggnaden är lyhörd med mycket störande ljud.

Granskningen visar att de allra flesta skolor har tillgång till hjälpmedel så som hörselkåpor, skärmar, särskilda stolar och stressbollar. Däremot används inte alltid dessa hjälpmedel på ett sätt som gynnar en tillgänglig lärmiljö, då det är vanligt att personalen inte tar reda på vad eleverna behöver, och inte heller ser till att hjälpmedlen används på rätt sätt. Ibland tydliggörs det i elevintervjuer hur lärarberoende arbetet med hjälpmedel är, en elev beskriver exempelvis att tidshjälpmedel kan användas om det passar undervisande lärare.

På de skolor där arbetet inom området bedöms genomföras med hög kvalitet är lärarna medvetna om elevernas svårigheter och hur den fysiska miljön påverkar dem. Det är ofta medvetenheten kommer från elevhälsan som samarbetar med lärarna om hur den fysiska miljön kan förbättras. På dessa skolor handlar det exempelvis om att lärarna anpassar ljusstyrkan i klassrummet och att det finns tillgång till grupprum som lärarna använder om elever har behov av dem. Eleverna kan få lyssna på musik, får en särskild stol och får ta pauser. I klassrummet finns det taktila hjälpmedel, hörselkåpor och skärmar som används på ett medvetet sätt utifrån elevernas behov. Det finns möjlighet för elever som vill skärma av att sätta sig vid särskilda platser i klassrummet. En elev berättar att hen tidigare behövde sitta vid en plats nära dörren för att det inte skulle märkas om hen behövde smita ut, men nu behöver inte eleven sitta nära dörren längre. Eleven trivs väldigt bra på sin plats för hen har flera av sina närmsta vänner omkring sig.

På en skola har lärare och speciallärare gått igenom vilka visuella intryck som finns i alla klassrum, och tagit bort material som inte är aktuellt och som kan störa elevernas koncentration. De arbetar med att få till bättre och tydligare skyltning i skolan för att hjälpa elever som har svårt att hitta. Personalen kan hjälpa elever med översiktsskator över lokaler och elevskåp. De har isolerat dörrar mellan lektionssalar och korridorer och byggt om för att få till fler grupprum. Det finns förråd med material som sittkuddar, taktila hjälpmedel och hörselkåpor som lärarna kan använda sig av vid behov.

Skolinspektionen kan konstatera att de lokaler som finns vid de flesta skolor för elever som får hela eller delar av sin undervisning i en mindre grupp kan vara utmärkt fysiskt tillgängliga, oavsett hur det ser ut på övriga delar av skolan. På en skola där ett stort fysiskt hinder är skolans glasväggar, har man sett till att rummen där den "lilla gruppen" håller till har frostade glasväggar. På en annan skola testar man olika tillgänglighetsåtgärder i den "lilla gruppen", för att sedan implementera dem i hela skolan.

Lärarnas arbete säkerställer inte alltid att flickor och pojkar ges samma möjlighet till en tillgänglig undervisning

Gruppen elever med neuropsykiatriska svårigheter är en heterogen grupp, både utifrån bredden av hur dessa svårigheter kan komma i uttryck för olika individer, men även för att svårigheterna kan ta sig uttryck på olika sätt för flickor och pojkar.³³ I Skolinspektionens granskning inkluderas ett jämställdhetsperspektiv för att undersöka hur lärare arbetar för att flickor och pojkar ska ges samma möjlighet till en tillgänglig undervisning. På sju av de granskade skolorna ser vi att lärarna väger in kunskap om hur neuropsykiatriska svårigheter kan yttra sig för flickor och pojkar, när de

³³ SPSM (2016)

utformar undervisningen. På dessa skolor görs även bedömningen att skolorna även i övrigt har ett gott tillgänglighetsarbete.

Det är vanligt att Skolinspektionens intervjuer visar att personalen vid granskade skolor inte har en medvetenhet om att neuropsykiatriska svårigheter kan yttra sig på olika sätt för flickor och pojkar. Skolan kan ha påbörjat ett arbete kring att öka kunskapen om neuropsykiatriska svårigheter, men har inte applicerat ett genusperspektiv. På flera skolor säger lärarna att de utgår från ett individperspektiv och inte reflekterar över könsaspekter. På en skola uttrycker elevhälsan hur normer om hur pojkar ska bete sig drabbar pojkarna då de i mindre utsträckning än flickorna söker upp elevhälsan när de inte mår bra och elevhälsan riskerar då att missa pojkar i behov av elevhälsans stöd.

Granskningen visar även att kunskap om att neuropsykiatriska svårigheter kan yttra sig på olika sätt för flickor och pojkar ofta finns inom elevhälsan, men att den sällan sprids till övrig personal. I vissa fall har elevhälsan genomfört kartläggningar som visar könsmonster på skolan inom exempelvis närvaro, men resterande personalgrupp har inte tagit del av kartläggningen. Därmed har man inte arbetat vidare med att implementera åtgärder för att se till att flickor och pojkar med neuropsykiatriska svårigheter ges samma möjlighet till en tillgänglig undervisning.

Rektorns arbete med att identifiera och undanröja hinder i lärmiljön

Granskningens andra område fokuserar på rektorns arbete för att skapa förutsättningar för att hinder i lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter ska identifieras och undanröjas (se Skolinspektionens bedömningskriterier i bilaga 1).

Sammantaget bedömer Skolinspektionen att rektorn på 20 av de 30 granskade skolorna behöver höja kvaliteten i arbetet med att skapa förutsättningar för att hinder i lärmiljön ska identifieras och undanröjas. På nära hälften av skolorna bedöms rektorn ha låg kvalitet i arbetet.

Sju skolor har fått bedömningen att de till delar genomför ett arbete i hög utsträckning och bedöms behöva utveckla något av de tre områdena inom undervisningen. De utvecklingsområden Skolinspektionen har identifierat handlar främst om att rektorerna behöver utveckla systematiken i tillgänglighetsarbetet så att hinder för tillgängligheten både identifieras och undanröjs med fokus på neuropsykiatriska svårigheter.

Vid en tredjedel av skolorna bedöms rektorn arbeta med hög kvalitet. Exempel från dessa skolor återfinns i slutet av de flesta stycken där iakttagelser redovisas.

Frågeställning 2 - rektorn arbete

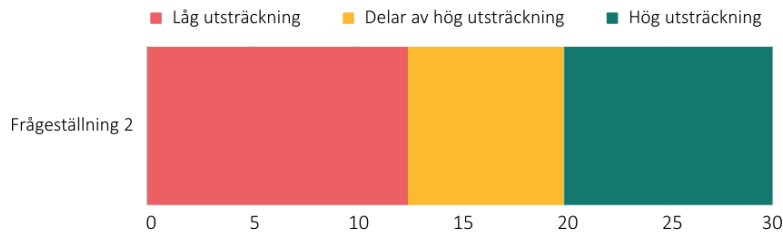

Diagram 2. Frågeställning 2

Vanligt att rektorerna inte leder ett arbete för att identifiera och undanröja hinder i lärmiljön

Granskningen visar att rektorerna på två tredjedelar av skolorna behöver höja kvaliteten i arbetet med att skapa förutsättningar för att hinder i lärmiljön ska identifieras och undanröjas, i syfte att skapa en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter. För att höja kvaliteten behöver rektorerna säkerställa att skolan identifierar vilka hinder för en tillgänglig lärmiljö som elever med neuropsykiatriska svårigheter möter. Därefter behöver rektorerna fatta beslut om att genomföra insatser för att undanröja hindren samt följa upp och utvärdera de genomförda insatserna. Vid en tredjedel av skolorna har Skolinspektionen bedömt att rektorerna utför ett sådant arbete i hög kvalitet.

Granskningen visar att rektorerna på ovannämnda skolor behöver tydliggöra vem som ansvarar för vad i skolans tillgänglighetsarbete. Görs inte det kan viktig kunskap gå förlorad, exempelvis att mentorns kännedom om elevers behov inte sprids till undervisande lärare vilket vi återkommande har sett i granskningen. Elevhälsan i granskade skolor har ofta god kunskap om vilka hinder elever med neuropsykiatriska svårigheter riskerar att möta och har även ofta lyft med ledningen vilka utvecklingsbehov som finns på skolan. På skolorna där elevhälsan inte har fått tydligt ansvar för tillgänglighetsfrågor ser vi att dessa initiativ sällan leder till ett utvecklingsarbete, vilket gör att elevhälsans kompetens inte fullt ut används i skolornas kvalitetsarbete. På de skolor där elevhälsan inte har en tydlig roll och mandat i tillgänglighetsarbetet är det även ofta i begränsad utsträckning med i skolans förebyggande och hälsofrämjande arbete.

På några av de granskade skolorna ser vi ett arbete som baseras på att lärare lämnar över elevärenden till elevhälsan med en förväntan om att eleven ska få hjälp. Lärare och elevhälsa samverkar sällan för att öka tillgängligheten i lärmiljön i klassrumsundervisningen vid dessa skolor. Det innebär att elever med neuropsykiatriska svårigheter som möter hinder i lärmiljön direkt hänvisas till elevhälsan istället för att lärarna tillsammans

med elevhälsan arbetar för att undervisningen förändras så att den fungerar för eleven i klassrummet.

I granskningen finns det exempel där skolan lyfter resursbrist som en anledning till att tillgänglighetsarbetet inte håller hög kvalitet. Samtidigt har vi sett att granskade skolor med hög kvalitet kan ha en organisation och arbetssätt som inte alltid kan förklaras med resurstillgång. Ett sådant exempel är att lärare och elevhälsa har korta schemalagda möten med detta syfte. På så sätt kan en organisation skapas som möjliggör för lärarna att få kännedom om elevernas behov och få verktyg för att tillgodose dessa. I skolor med utvecklingsbehov möjliggör inte organisationen för specialpedagogisk personal att ge stöd till och samarbeta med lärare i samma utsträckning. Därför får inte lärarna tillgång till kunskaper och verktyg för att skapa en tillgänglig undervisning i klassrummet.

När eleverna börjar högstadiet kan nya hinder i lärmiljön uppstå. För elever i årskurs 7 till 9 innebär skoldagen vanligen att de till exempel ska relatera till många lärare och kunna orientera sig i lärmiljön när de byter salar och hålla ordning på sitt undervisningsmaterial. Det kan innebära utmaningar för elever med neuropsykiatriska svårigheter. För att få möjlighet att underlätta övergången för eleverna är det viktigt att kunskap om elevernas behov från tidigare stadier framförs till de nya lärarna. På de skolor där rektorerna inte bedöms ha systematiskt arbete för tillgängliga lärmiljöer finns det ofta brister i överlämningar när eleven börjar i årskurs 7. Det riskerar att leda till att den kunskap som fanns i tidigare stadier om elevens stödbehov inte tas tillvara av de nya lärarna i årskurs 7.

På de skolor som bedöms arbeta med hög kvalitet har rektorn en tydlig organisation där ansvarsfördelning och roller i tillgänglighetsarbetet är tydliga. Rektor har skapat en organisation som möjliggör ett fungerande samarbete mellan lärare, elevhälsan och övrig personal, och det är tydligt för lärare var de ska vända sig om de behöver stöd i hur de ska undanröja hinder. Intervjuerna med personalen på dessa skolor visar att de vet vad syftet med olika möten är och det finns exempelvis regelbundna möten där lärare och elevhälsa tillsammans identifierar hinder i lärmiljön och diskuterar vilken form av stöd som behövs. Rektorn följer därefter upp vad som händer efter vidtagna åtgärder exempelvis genom att själv eller via elevhälsan genomföra regelbundna lektionsbesök med fokus på just lärmiljön. Därefter diskuteras den pedagogiska, sociala och fysiska lärmiljön och eventuella åtgärder genomförs vid behov. På dessa skolor är det vanligt att lärare uttrycker att de får fyllig information i samband med överlämningar inför årskurs 7 om elevens stödbehov och hur tidigare lärare arbetat för att undanröja hinder för eleverna.

Majoriteten av rektorerna har ingen tydlig målsättning för tillgänglighetsarbetet

Majoriteten av rektorerna behöver utveckla sitt arbete med att formulera en målsättning för tillgänglighetsarbetet och förankra den hos personalen. Granskningen visar att det ofta saknas en formulerad och förankrad målsättning för skolans arbete med en tillgänglig lärmiljö. I vissa fall har rektorn formulerat en målsättning för tillgänglighetsarbetet, men när det inte tydliggörs för personalen vad målet innebär, påverkar det sällan det dagliga arbetet. Ibland är målsättningen bred och när tolkningen av uppdraget inte är förankrat blir det svårt att få samsyn i arbetet och konkretisera till praktik. På en skola har rektorn formulerat en målsättning för arbetet, men inte lyckats förankra. En rektor berättar att det är svårt att få pedagogerna att förstå att det är i klassrummet elevhälsan börjar. Det förekommer vidare att skolan har ett generellt mål till exempel att "alla elever ska lyckas med sin utbildning", utan att koppla målet till ett arbete med att röja hinder i lärmiljön för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Ibland kommer arbetet halvvägs, på en skola har exempelvis rektorn genom en kartläggning identifierat att det främst är elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som har låga kunskapsresultat. Däremot har skolan inte använt den kartläggningen för att undersöka hur dessa elever kan stöttas. Elevgruppen nämns inte heller i andra mål som rektorn har formulerat, som exempelvis en målsättning om att skolan ska arbeta för att utjämna skillnader mellan flickors och pojkars kunskapsresultat. Därmed går skolan miste om möjligheten att synliggöra hur kön kan samvariera med neuropsykiatriska svårigheter.

“En rektor berättar att det är svårt att få pedagogerna att förstå att det är i klassrummet elevhälsan börjar.”

På vissa skolor saknas också en gemensam förståelse för vad som är elevernas lärmiljö vilket riskerar att medföra att lärarna lägger in olika tolkningar i begreppet. Vissa lärare ser exempelvis enbart de fysiska perspektiven och andra de pedagogiska, vilket gör att alla aspekter inte vägs in i arbetet för att skapa tillgängliga lärmiljöer.

På de skolor som bedöms arbeta med hög kvalitet finns ofta ett uttalat mål att elever med neuropsykiatriska svårigheter som utgångspunkt ska få undervisning i klassrummet. Rektorn leder arbetet så att lärare får stöd av elevhälsans personal i ett arbete för att undervisningen vara differentierad, möta elevernas behov och för att lärmiljön ska vara tillgänglig för eleverna. Om undervisningen trots detta inte möter elevens behov sätts individuella insatser in, exempelvis undervisning av speciallärare eller undervisning i mindre grupp.

Endast en tredjedel av rektorerna säkerställer att personalen ges kunskap om neuropsykiatriska svårigheter

Granskningen visar att två tredjedelar av skolorna bedöms ha kvalitetsbrister i hur rektorn arbetar med att se till att personalen ges ökad kunskap om neuropsykiatriska svårigheter och de pedagogiska konsekvenser dessa kan få för eleverna i lärmiljön. I detta ingår även att personalen ges kunskap om hur svårigheterna kan ta sig uttryck för flickor respektive pojkar och hur de kan vidta åtgärder för att möta såväl flickors som pojkars behov.

“Lärarna uttrycker att de saknar kunskap om vilka konsekvenser svårigheterna ger i undervisningen och hur de ska anpassa undervisningen efter elevernas behov.”

På de flesta granskade skolorna finns det en medvetenhet hos rektorn och personalen att kunskapen om neuropsykiatriska svårigheter och dess konsekvenser i lärmiljön, både för elever med och utan diagnos, behöver öka. Trots det har få kompetensutvecklingsinsatser genomförts. På hälften av skolorna visar granskningen att rektorerna inte fattat beslut om kompetensutvecklingsinsatser utifrån en behovsanalys på skolan. I Skolinspektionens intervjuer berättar många lärare att de har viss kunskap om neuropsykiatriska svårigheter, men lärarna uttrycker att de saknar kunskap om vilka konsekvenser svårigheterna ger i undervisningen och hur de ska anpassa undervisningen efter elevernas behov. På några skolor har rektorn påbörjat inventering av kompetensutvecklingsbehov och sett att personalen behöver utveckla kunskaper, men ännu inte genomfört några kompetensutvecklingsinsatser. Personalen på flera skolor berättar att de får kompetensutveckling inom andra områden, men då de sällan pratar om neuropsykiatriska svårigheter inom kollegiet, har det heller inte kommit upp under planering av kompetensutveckling.

På flera av skolorna är samtliga kompetensutvecklingsinsatser initierade av huvudmannen, utifrån övergripande behov i huvudmannens verksamheter. Det kan leda till att lokala behov av kompetensutveckling utifrån den specifika skolans förutsättningar inte prioriteras. När beslut inte fattas utifrån det faktiska kompetensbehovet på skolan riskerar det att leda till att personalen inte ökar sin kunskap med utgångspunkt i de förutsättningar som finns på den specifika skolan, till exempel lokalernas utformning. På en skola menade lärarna att de hade viss kunskap om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, men då kompetensutvecklingsinsatser inte beslutats efter behovsanalys har de inte fått kompetensutveckling om hur de kan koppla dessa kunskaper till att tillgängliggöra undervisningen.

Granskningen visar även på annan problematik gällande kompetensutveckling på skolorna. Det handlar bland annat om att arbetet

med kompetensutveckling inte blir långsiktigt hållbart på grund av hög personalomsättning och att kunskap i organisationen inte förmedlas vidare. Ibland tar inte heller kompetensutvecklingsinsatser fäste i skolans arbete. En rektor berättar att skolan har genomfört kompetensutvecklingsinsats om lektionsdesign, men att rektorn efter det inte sett de förväntade förändringarna i klassrummet. Rektorn upplever att personalen inte alltid tar till sig av satsningarna, kanske för att det är lättare att arbeta vidare som tidigare.

På skolor som bedöms arbeta med hög kvalitet utgår rektorn från en behovsanalys vid beslut om kompetensutveckling.

Kompetensutvecklingsbehov identifieras ofta genom medarbetarsamtal, lektionsobservationer och olika interna möten. Elevhälsan och förstelärarna har även ofta en viktig roll i att identifiera behov av kompetensutvecklingsinsatser. Kunskaper fördjupas ofta genom det kollegiala lärande som genomförs vid skolan.

Kunskap om hur svårigheter kan ta sig olika uttryck för flickor och pojkar lyfts sällan

Liksom i granskningens första frågeställning ser vi att det är vanligt att kunskap om skillnader mellan flickor och pojkar inte vägs in i rektorns arbete. I två tredjedelar av skolorna arbetar inte rektorn för att öka kunskapen om hur neuropsykiatriska svårigheter, oavsett om eleverna har diagnos eller inte, kan ta sig olika uttryck hos flickor och pojkar. Av den anledningen kan det vara svårt för lärarna att väga in eventuella könsskillnader när de arbetar med att ge flickor och pojkar möjlighet till en tillgänglig undervisning. På skolor där kön inte finns som en parameter i rektorns arbete för tillgängliga lärmiljöer, ingår sällan könspektivet i kompetensutveckling om tillgängliga lärmiljöer. På vissa skolor har rektorn identifierat detta som ett utvecklingsområde, men inte påbörjat några insatser. På andra skolor kan diskussioner om neuropsykiatriska svårigheter och kön ha förts inom arbetslagen, men sedan inte tagits vidare av rektorn.

På en skola förklarar man avsaknad av kompetensutvecklingsinsatser utifrån könsskillnader med att den grundläggande kunskapen om neuropsykiatriska svårigheter är låg och därför har skolan inte kommit till att även börja diskutera hur svårigheterna därutöver kan skilja sig mellan flickor och pojkar. På en skola har man konstaterat att det är fler flickor med problematisk skolfrånvaro och fler pojkar med adhd-diagnos, men man har inte reflekterat mer kring kopplingar till lärmiljön och vilka konsekvenser det får där. Flera skolor uttrycker att de generellt inte lyfter frågor om flickor och pojkar då man istället uttrycker att man ser eleverna utifrån "individ".

Det finns några skolor där rektorn ser till att personalen ges kunskap om hur neuropsykiatriska svårigheter kan ta sig uttryck hos flickor och pojkar. På dessa skolor skiljer man inte neuropsykiatriska svårigheter från ett

genusperspektiv utan man arbetar med båda perspektiven samtidigt. Skolorna har stor förståelse för att dessa perspektiv samverkar. Personalen har bland annat fått kunskap om vad de behöver vara extra observanta på när det gäller flickor respektive pojkar med neuropsykiatriska svårigheter. På en av skolorna görs det genom att lärarna diskuterar olika beteenden som de möter i undervisningen som sker bland eleverna och kopplar det till kunskap om hur neuropsykiatriska svårigheter kan ta sig olika uttryck för flickor och pojkar. På så sätt får lärarna bättre förståelse för vad som händer i klassrummet och hur de kan stötta eleverna i lärmiljön. Lärarna har fått diskussionsuppgifter utifrån vad man ser i sin egen undervisning och sedan diskuterar de uppgifterna kollegialt och har uppsamlingstillfällen för repetition.

Avslutande diskussion

För att alla elever ska kunna ta del av utbildningen på lika villkor ska ingen behöva möta hinder i lärmiljön. En god utbildning för alla är ett av målen i FN:s Agenda 2030 och handlar om att säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet för alla.³⁴ Utifrån FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning ska konventionsstaterna bland annat säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång till en inkluderande grundutbildning av kvalitet för att förverkliga rätten till utbildning på lika villkor.³⁵

Skolinspektionen har granskat arbetet för tillgängliga lärmiljöer för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Det innefattar både elever med bekräftad neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF), och elever utan diagnos som i skolmiljön kan möta liknande utmaningar.

Riskbilden som ligger till grund för Skolinspektionens granskning tyder på otillräcklig kunskap om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar hos skolpersonal. Tillgängliga lärmiljöer i undervisningen är centralt för att elever med neuropsykiatriska svårigheter ska få möjlighet till likvärdig kunskapsutveckling som andra elever, oavsett om eleven har diagnos eller inte. Brist på tillgänglighet i skolan är en faktor som kan orsaka psykisk ohälsa, hög skolfrånvaro och sämre kunskapsresultat för eleverna.³⁶

Totalt har Skolinspektionen granskat 30 skolor. Det inbegriper enskilda intervjuer med 110 elever med en neuropsykiatrisk diagnos. 125 lektioner där någon av de intervjuade eleverna gick observerades för att fungera som underlag för intervjuerna.

En övervägande majoritet av granskade skolor har utvecklingsbehov. I många fall är kvalitetsbristerna i förhållande till Skolinspektionens kvalitetskriterier omfattande. Det innebär att granskade skolor sällan har en välfungerande organisation som identifierar och undanröjer hinder, och att lärare sällan utgår från kunskap om neuropsykiatriska svårigheter när de utformar undervisningen. Störst utvecklingsbehov ser vi i arbetet för en pedagogisk tillgänglighet, men även social och fysisk tillgänglighet behöver enligt Skolinspektionens bedömning öka i de flesta av de granskade skolorna. Samtidigt visar granskningen att nästan en tredjedel av skolorna har hög kvalitet i arbetet enligt Skolinspektionens bedömning, vilket visar att ett arbete för tillgängliga lärmiljöer är möjligt.

Specialpedagogiska skolmyndigheten har under 2023 tagit fram ett webbaserat studiepaket för kompetensutveckling inom neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, med fokus på autism och adhd.³⁷ Studiepaketet är

³⁴ Agenda 2030 är en handlingsplan med mål för omställning till ett hållbart samhälle för människorna, planeten och välbefindandet. Se [Agenda 2030 | Mål 4 | God utbildning för alla - Regeringen.se](#) - Regeringen.se

³⁵ Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008:26

³⁶ Se Prop. 2016/17:188, Skolverket (2016) m.fl.

³⁷ SPSM (2023)

ett praktiktäna stöd för hur skolor kan arbeta för att öka tillgängligheten i lärmiljön och finns att tillgå på deras webbplats.

En tillgänglig lärmiljö är bra för alla elever

För att möta de olika förutsättningar som finns hos eleverna i ett klassrum är det grundläggande att undervisningen differentieras och varieras. Utgångspunkten bör vara att undervisningen är objekt för förändring snarare än eleven. Alla elever lär inte på samma sätt oavsett funktionsförmåga, därför behöver undervisningen utformas för att möta behoven hos så många elever som möjligt.³⁸ Ett arbete för att öka tillgängligheten i lärmiljöer är väsentligt för elever med neuropsykiatriska svårigheter, men ökad tillgänglighet kan många gånger vara positivt även för andra elever. Det är exempelvis lättare för de flesta att koncentrera sig i en arbetsmiljö med bra ljudmiljö, få störande intryck och arbetsformer med god struktur och förutsägbarhet.

I granskningen ser vi att insatserna för att ge elever stöd i många skolor framförallt är individuella. Att skolorna har många individuella lösningar kan vara symptom på att undervisningen inte är differentierad, och att det därför är mycket svårt för lärarna att genomföra undervisningen så att elever får sina behov tillgodosedda i klassrummet. Individuella lösningar kan innebära att elevhälsans personal, såsom specialpedagog och speciallärare, främst används för att stödja enskilda elever, med risken att de inte kan användas för att ge lärarna stöd. Elever har rätt till särskilt stöd när sådant behov finns, men när klassrumsundervisningen är tillgänglig för fler elever kan kanske behovet av individuellt stöd minska. När detta görs kan elevhälsans personal i högre utsträckning användas till förebyggande arbete i samverkan med lärare i klassrummet vilket gör att elevhälsans kompetens kommer fler elever till godo.

Skolorna behöver bli bättre på att ta reda på och möta elevernas behov

De elever Skolinspektionen har intervjuat i granskningen har ofta god kunskap om vad de behöver för att undervisningen ska fungera bättre för dem, men många elever uppger att lärarna inte alltid känner deras behov. Granskningen ger således en bild av att det kan vara ganska små insatser som krävs för att ge eleverna möjlighet att kommunicera sina behov. I detta arbete är lärarens förmåga att skapa goda relationer och föra en aktiv dialog med eleverna central.

I granskningen framträder även vikten av kollegiala samtal mellan lärare och elevhälsa. Kunskap om hur lärarna kan möta elevernas behov i lärmiljön finns ofta inom elevhälsan, dessutom varierar kunskapsnivån ofta mellan olika lärare på skolan. Genom kollegialt lärande kan den kunskap som redan finns på skolan spridas till all berörd personal. Genom att arbeta

³⁸ Kotte (2022)

kollegialt, knyta samtal till sin egen undervisning och till ny kunskap ser vi att lärare ges möjligheter att fördjupa sin förståelse. Det gäller medvetenheten om vad det innebär att möta elever med neuropsykiatriska svårigheter i undervisningen, hur undervisningen kan differentieras och hur lärmiljöer kan bli mer tillgängliga, men också att tillföra flera perspektiv såsom genus.

I övergångar mellan årskurser och stadier där elever får nya lärare är det väsentligt att överlämningar fungerar bra. I dessa kan elevens nya lärare få en god överblick av såväl elevens utmaningar som framgångsrika arbetssätt. Kunskap om elevens behov behöver nå fram till undervisande lärare, och sedan omsättas till undervisningspraktik. I detta krävs givetvis både lyhördhet och ett aktivt lärarstöd. I många av de granskade skolorna som Skolinspektionen bedömt arbetar med hög kvalitet är relationsstärkande arbete en gemensam faktor. Genom att arbeta för goda relationer mellan lärare och elev stärker skolorna möjligheterna för eleven att kommunicera sina behov, och läraren att fånga behoven och öka tillgängligheten i undervisningen.

Tillgängligheten i lärmiljön går att påverka med små medel

Granskningen visar att åtta skolor har hög kvalitet i arbetet med att tillgängliggöra lärmiljöer. Gemensamt i dessa skolor är ett långsiktigt och hållbart arbete som många gånger förs på flera nivåer, men vi ser också att många insatser är genomförda med relativt små medel. Till synes små förändringar i klassrummet kan ibland göra en stor skillnad för den enskilde eleven. För en elev kan det exempelvis handla om att möblera klassrummet på ett sätt så att det fungerar efter elevens behov, någon elev kanske behöver sitta nära läraren, medan en annan mer avskilt eller bredvid en särskild kamrat. Det kan också handla om att en elev behöver få en text uppläst eller hur eleven vill få instruktioner.

För skolans gemensamma arbete kan det ofta handla om att ta vara på den kunskap som redan finns bland personalen samt nyttja och sprida den inom organisationen. I skolor med hög kvalitet finns ett upparbetat informationsflöde, goda kontaktytor mellan elevhälsa och lärare samt ett välfungerande samarbete dem emellan.

Negativa attityder mot elever med neuropsykiatriska svårigheter

På flera av skolorna ges exempel på uttryck av negativ inställning gentemot elever med neuropsykiatriska svårigheter. Granskningen visar att den negativa inställningen ibland finns hos både personal och elever. Det är särskilt kritiskt när det framkommer att personal har en negativ inställning gentemot elever med neuropsykiatriska svårigheter. Om lärare har otillräcklig kunskap om neuropsykiatriska svårigheter kan det vara svårare för lärarna att förstå elevens reaktioner och behov. Det kan innebära att eleven inte möts av förståelse och att eleven ensam ses som bärare av problemen istället för att koppla elevens agerande till de svårigheter eleven upplever och hur de kan mötas i undervisningen.

Att negativa föreställningar uttrycks i Skolinspektionens intervjuer är problematiskt då elever med neuropsykiatriska svårigheter ofta redan möter fysiska, pedagogiska och sociala hinder i skolan. Att dessutom riskera att möta en negativ attityd kan vara stigmatiserande, i synnerhet om eleven av andra skäl upplever utsatthet. Tidigare granskningar visar att elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kan löpa större risk för psykisk ohälsa, skolfrånvaro och sämre kunskapsresultat.³⁹ Mot bakgrund av detta är det angeläget att skolans personal antar ett medvetet förhållningssätt för att inte negativa föreställningar ska reproduceras. Alla elever, oavsett funktionsförmåga, har samma rätt till en likvärdig utbildning.

Skolan behöver integrera tillgänglighetsarbetet med jämställdhetsarbetet

Få granskade skolor tillämpar kunskap om hur neuropsykiatriska svårigheter kan yttra sig på olika sätt för flickor och pojkar i arbetet. I granskningen finns det några skolor som ger exempel på arbete där de tillämpar ett jämställdhetsperspektiv i undervisningen och har även ett gott arbete med att förbättra lärmiljön för elever med neuropsykiatriska svårigheter. Dock arbetar de inte med att föra samman dessa två perspektiv till ett gemensamt arbete. I flera skolor uttrycker skolpersonalen att de generellt inte lyfter frågor om flickor och pojkar, utan istället ser eleverna utifrån "individ". Att se till individen är ur många aspekter positivt, men genom ett ensidigt individperspektiv finns risk för så kallad "könsblindhet".⁴⁰ Det innebär att personalen inte utgår från kön och könsskillnader i arbetet, och därmed riskerar att gå miste om att upptäcka mönster för flickor och pojkar på gruppnivå exempelvis gällande hur olika typer av svårigheter uttrycks. Ett sådant arbetssätt kan exempelvis drabba flickor då de ofta inte utgör normen för vad som förväntas av en elev med adhd.⁴¹ När skolan arbetar med att upptäcka mönster för flickor och pojkar kan det ge förklaringar och kunskap som är applicerbara i arbetet för tillgängliga lärmiljöer och kan bidra till att skolans arbete fungerar bra för fler elever – oavsett kön.

Rektorn behöver gå i täten

I granskningen ingår hur rektorn förmedlar en målsättning och skapar en organisation som förmår att skapa en tillgänglig lärmiljö. På granskade skolor med utvecklingsbehov är det vanligt att det inte finns en organisation som tar vara på den kompetens som finns på skolan. Granskningen visar bland annat att elevhälsan ofta har god kunskap om vilka hinder elever med neuropsykiatriska svårigheter riskerar att möta i lärmiljön och att de ofta har lyft med ledningen vilka utvecklingsbehov som finns på skolan. Dessa initiativ riskerar att gå förlorade om rektorn inte

³⁹ Se Prop. 2016/17:188, Skolverket (2016) m.fl.

⁴⁰ SOU 2009:64 s 154

⁴¹ Pettersson, C. (2017)

leder och tydliggör roller för arbetet. I detta är det även väsentligt att lärarna ges stöd och praktiska förutsättningar att delta i utvecklingsarbetet.

Tydlig rollfördelning ger förutsättningar för ett effektivt arbete

I rektorns ansvar för skolans inre organisation ligger att fördela roller och ansvar där kompetens tas tillvara. Granskningen visar att på majoriteten av skolorna behöver rektorerna stärka tillgänglighetsarbetet, exempelvis genom att skapa tydliga roller och ge personal med kompetens mandat i skolans utvecklingsarbete. Vi ser även att det är vanligt att tillgänglighetsarbetet ofta saknas i det förebyggande och hälsofrämjande arbetet på skolor där elevhälsan inte har fått tydligt mandat att driva det. På dessa skolor tenderar elevhälsans arbete att oftare fokusera på kortsiktiga insatser och individuellt stöd till elever. När samverkan mellan lärare och elevhälsa inte är en del av skolans organisation kan det också ha som följd att lärarna inte får förståelse av hur samverkan kan gynna undervisningen och eleverna.

När elevhälsan saknas i det övergripande arbetet kan det bland annat leda till att tillgängligheten inte blir likvärdig för eleverna, då tillgängligheten i lärmiljön i dessa fall enbart beror på den enskilda lärarens kompetens och förmåga. Har elevhälsan en övergripande roll i arbetet på skolan kan de bidra med att alla lärarna tar reda på elevernas behov och anpassar undervisningen därefter, på så sätt ökar även likvärdigheten på området.

På några av de granskade skolorna med utvecklingsbehov ser vi att det är vanligt att lärare lämnar över elevärenden till elevhälsan istället för att elevhälsa och lärare tillsammans tar ett bredare grepp för att öka tillgängligheten i lärmiljön. Det kan innebära att elever som möter hinder i lärmiljön oreflekterat hänvisas till elevhälsan istället för att läraren tillsammans med elevhälsan först försöker undanröja hindren i klassrummet. Ett sådant arbetssätt riskerar även att skapa en sårbarhet i tillgänglighetsarbetet då ansvaret läggs på elevhälsan. Här behöver rektorn tydliggöra roller, mandat och arbetssätt på skolan.

En gemensam målsättning formar förståelsen bland personalen

Rektorn ansvarar vidare även för att sätta en gemensam målbild och ett gemensamt förhållningssätt i tillgänglighetsarbetet för all personal. Granskningen visar att det är vanligt att skolor har generella målsättningar på skolan som inte synliggör att utbildningen ska vara tillgänglig även för elever med neuropsykiatriska svårigheter. I dessa fall utgör inte målsättningen ett stöd för skolpersonalens arbete för tillgängliga lärmiljöer, och målet fungerar inte heller att följa upp arbetet mot. På skolor där rektorns målsättning om tillgänglighetsarbetet är tydlig kan all personal redogöra och beskriva hur rektorns målsättning påverkar det dagliga arbetet. På en av de granskade skolorna har rektorn visualiserat målsättningen genom en bild av ett vattenfall som visar på vikten av att undervisningen differentieras så att eleverna inte "faller igenom" och hur de kan fånga upp elever genom olika insatser i stödarbetet. En annan skola har som målsättning att utbildningen ska vara så tillgänglig att elever med

neuropsykiatriska svårigheter verkligen ges möjlighet till en undervisning inom klassens ram. På skolan har målsättningen bland annat lett till att flertalet anpassningar nu genomförs på gruppnivå. Genom att visa samband mellan olika mål, exempelvis mål om elevers kunskapsutveckling, mål för olika elevgrupper och jämställdhetsmål kan också skolan söka arbetssätt som väger in flera perspektiv och gynnar eleverna på fler sätt.

Referenser

Anderson, L. (2020). *Schooling for Pupils with Autism Spectrum Disorder : Parents' Perspectives*. Journal of Autism and Developmental Disorders, 50, 4356–4366.

Autism- och Aspergerförbundet (2020). *Medlemsundersökning om skolan 2020*. Novus.

Bartonek, F., Borg, A., Hammar, M., Berggren, S. och Bölte, S. (2018). *Inkluderingsarbete för barn och ungdomar vid svenska skolor: en kartläggning bland 4778 anställda vid 68 skolor*. Center of Neurodevelopmental Disorders at Karolinska Institutet (KIND). Rapport. Karolinska institutet.

Göransson, K., & Nilholm, C. (2014). Conceptual diversities and empirical shortcomings: A critical analysis of research on inclusive education. *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), 265–280.

Högskoleförordningen (1993:100).

Kotte, E. (2022). *Inkludering och differentiering i undervisningen*. Malmö universitet.

Myndigheten för delaktighet (2022). *Uppföljning av funktionshinderspolitiken. Strategi för systematisk uppföljning av funktionshinderspolitiken 2021*.

Pettersson, C. (2017). *Specialpedagogiskt stöd – dilemman med genuskodade diagnoser*. Ingår i: Pettersson, C., Wickman, K. & Takala, M. (ed.), *Genus och specialpedagogik - praktiktäna perspektiv: En vetenskaplig antologi*. SPSM.

Regeringsbeslut S2019/02213 S2021/06595. *Strategi för systematisk uppföljning av funktionshinderspolitiken under 2021–2031*. Socialdepartementet 2021.

Regeringskansliet (u.å.). *Agenda 2030 | Mål 4 | God utbildning för alla*. <<https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/agenda-2030-mal-4-god-utbildning-for-alla/>>. Information hämtad 2023-09-13.

Regeringens proposition 2016/17:188. *Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken*.

Region Stockholm (2022). *Många med hög frånvaro har NPF (habilitering.se)*, information hämtad 2023-09-13.

Region Stockholm (2022b). *Könsdysfori vanligare bland unga med autism*. <<https://www.habilitering.se/fakta-och-rad/temasidor/samtidiga-diagnoser/manga-unga-som-soker-for-konsdysfori-har-npf/>>. Information hämtad 2023-09-13.

Riksförbundet Attention (2021). *Attentions skolenkät 2021*.

Skollagen (SFS 2010:800).

Skolverket (2016). *Tillgängliga lärmiljöer? En nationell studie av skolhuvudmännens arbete för grundskoleelever med funktionsnedsättning*.
Specialpedagogiska skolmyndigheten (2016). *Delaktighet i skolan för flickor och pojkar med adhd – intervjuer med elever och rådgivare i specialpedagogik*.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2018). *Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning.Handledning*. Tredje upplagan.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2022a). *Inkluderande utbildning*. <<https://www.spsm.se/stod-och-rad/skolutveckling/inkluderande-utbildning/>>. Information hämtad 2023-10-06.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2022b). *Vad är neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF)?* <<https://www.spsm.se/funktionsnedsattningar/neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar-npf/vad-ar-neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar-npf/>>. Information hämtad 2023-09-13.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2023a). *Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF)*. <<https://www.spsm.se/funktionsnedsattningar/neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar-npf/>>. Information hämtad 2023-10-06.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2023b). *Studiepaket NPF*. <<https://www.spsm.se/studiepaket-npf/>>. Information hämtad 2023-10-06.

Statens offentliga utredningar (2009) *Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det?* **SOU 2009:64**.

Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2008:26. Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Utgiven av Utrikesdepartementet.

Utbildningsdepartementet (2023). 27,5 miljoner kronor för ökat stöd till barn och elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Pressmeddelande.

<<https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2023/04/275-miljoner-kronor-for-okat-stod-till-barn-och-elever-med-neuropsykiatriska-funktionsnedsattningar/>> . Information hämtad 2023-10-06.

Östlund, D., Hansson, E., & Ganczarczyk, V. (2022). *Pedagogiska konsekvenser och strategier vid en variation i förmågor*. Skolverket.

Bilagor

Bilaga 1 Skolinspektionens kvalitetskriterier

Här redovisas de kvalitetskriterier för hög kvalitet som de granskade skolorna har bedömts mot. De redovisas efter respektive frågeställning och kvalitetskriterium.

Kvalitetskriteriet för att besvara frågeställning 1: I vilken utsträckning präglas undervisningen av tillgänglighet, så att de konsekvenser som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter motverkas?

1.1 Strategier för pedagogisk tillgänglighet

Lärarnas undervisning utgår från kunskap om neuropsykiatriska svårigheter och en tillgänglig undervisning skapas utifrån den kunskapen. Lärarna arbetar aktivt, och vid behov tillsammans med specialpedagogisk personal, för att göra undervisningen tillgänglig för alla elever oavsett kön. Vidare arbetar lärarna långsiktigt och aktivt med att skapa en motiverande och engagerande undervisning utifrån olika elevers behov.

1.2 Strategier för social tillgänglighet

Lärarna arbetar aktivt, och vid behov tillsammans med specialpedagogisk personal, för att främja delaktighet, samspel och gemenskap i undervisningens olika moment och aktiviteter så att den sociala lärmiljön stärks. Lärarna planerar och genomför undervisningen på ett sätt som skapar och underlättar sociala situationer utifrån kunskap om neuropsykiatriska svårigheter. Personalen arbetar aktivt för en lärmiljö där olikheter framhålls som något positivt. Eventuella negativa attityder och föreställningar kopplade till neuropsykiatriska svårigheter synliggörs och problematiseras.

1.3 Strategier för fysisk tillgänglighet

I planeringen av undervisningen tas hänsyn till de fysiska aspekterna av lärmiljön utifrån kunskap om neuropsykiatriska svårigheter. Undervisningens genomförande sker i en fysiskt tillgänglig lärmiljö som är anpassad för alla elever oavsett förutsättningar, det vill säga att aspekter som ljus, ljud, luft, visuell miljö och framkomlighet är omhändertagna och ordnade för att ge stöd till alla elevers lärande.

Kvalitetskriteriet för att besvara frågeställning 2: I vilken utsträckning skapar rektor förutsättningar för att hinder i lärmiljön som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter ska identifieras och undanröjas?

2.1 Personalens kompetensutveckling

Rektor identifierar i dialog med personalen behov av kompetensutveckling som syftar till att personalen ska få en ökad kunskap om neuropsykiatriska svårigheter, vilket innefattar kunskap om hur de kan ta sig uttryck i lärmiljön

för flickor respektive pojkar. Utifrån behovsanalysen tillser rektor att åtgärder vidtas för att stärka personalens kompetens i att upptäcka och undanröja hinder kopplade till neuropsykiatriska svårigheter i elevernas lärmiljö. Rektor skapar reella förutsättningar för personalen att delta i kompetensutveckling.

2.2 Arbetsprocesser

Rektor leder skolans arbete med att utveckla och förankra arbetsprocesser för att främja en tillgänglig lärmiljö som särskilt motverkar de konsekvenser som förknippas med neuropsykiatriska svårigheter. I arbetet ingår att organisera verksamheten så att nödvändiga förändringar i lärmiljön som främjar tillgänglighet möjliggörs. Rektor skapar förutsättningar så att personalen kan implementera nyvunna kunskaper, och främjar ett kontinuerligt och systematiskt kollegialt arbete kring frågorna.

2.3 Målsättning och förankring

Rektor förmedlar och förankrar en värdegrund som bygger på alla elevers lika värde där olikheter ses som en tillgång och resurs. Målsättningen om tillgänglighet för alla är en tydlig och levande fråga som är väl förankrad hos skolans personal och fungerar som stöd och vägledning i det dagliga arbetet. Ett tillgänglighetsperspektiv finns med vid beslut, från strategisk nivå till beslut om enskilda elever.

Bilaga 2 Metod och urval

Urval och beskrivning av de granskade skolorna

Granskningen omfattar 30 skolor och fokuserar på grundskolans äldre elever. Granskningen eftersträvar en jämn fördelning av kommuntyper. Urvalet strävar efter en jämn fördelning av *stora, mellanstora* och *mindre*⁴² skolor utifrån antal elever som går i skolan, samt en variation avseende årskurserna på skolorna. Resursskolor samt skolor med särskild inriktning mot npf ska inte ingå i urvalet.

Variationen utifrån kommuntyp bygger på SKR:s uppdelning av *Storstäder* och *storstadsnära kommuner*, *Större städer* och *kommuner nära större stad*, och *Mindre städer/tätorter* och *landsbygdskommuner*. I urvalet ingår både *enskilda* och *offentliga* huvudmän.

Skolinspektionens urvalsprinciper innebär bland annat att skolor som inspekterats under det senaste året har exkluderats från granskningen. Även skolor som deltar i, eller inom ett år före urvalsdragningen har avslutat sin medverkan i Skolverkets satsning *Samverkan för bästa skola* har exkluderats från urvalet.

Bedömning av kvalitet utifrån kriterier

Granskningens iakttagelser baseras på Skolinspektionens bedömning som gjorts utifrån kvalitetskriterier för det granskade området. Dessa kriterier är framtagna av Skolinspektionen och specifika för granskningen. Kriterierna baseras på en uttolkning av nationella mål och riktlinjer samt den forskning som ligger till grund för granskningens problembild.

Skolinspektionens bedömning har gjorts på en tregradig skala och sammanställts i beslut som kommuniceras till berörda huvudmän. I denna rapport redovisas en samlad analys av bedömningarna av alla de granskade verksamheterna och andra iakttagelser från granskningen.

Skolinspektionens kriterier för hög kvalitet av det granskade området redovisas i bilaga 1.

Empiri och insamlingsmetod

Granskningens underlag för bedömning har inhämtats genom intervjuer och lektionsobservationer vid skolbesök. Intervjuerna samt observationerna har protokollförts och verksamheterna har fått möjlighet att kontrollera dessa protokoll för faktafel.

⁴² Skolorna ska dock inte vara så små att enskilda elever kan känna sig utpekade. Det bör finnas minst två parallellklasser.

Intervjuer

Skolinspektionens skolbesök genomfördes mellan januari och juni år 2023. För varje skolenhet som ingår i granskningen har vi intervjuat elever, lärare, representanter för elevhälsoteamet samt rektor. Eleverna har valts ut av rektorn och har en neuropsykiatrisk diagnos.

Vid intervjuerna har Skolinspektionens utredare utgått från ett gemensamt intervjustöd, men frågornas formulering och ordning liksom vilka följdfrågor som ställts har varierat mellan intervjuerna.

Alla intervjuer genomfördes i grupp, förutom elevintervjuerna som genomfördes enskilt med en elev och en utredare åt gången. Totalt intervjuades 110 elever, det vill säga ca tre-fyra elever per skola. Av de intervjuade eleverna är 40 procent flickor och 60 procent pojkar, det vill säga 46 flickor och 64 pojkar. Eleverna har blivit utvalda av skolans rektor och har en NPF-diagnos. Elevurvalet är gjort utifrån diagnos för att säkerställa att eleverna har svårigheter inom granskningens fokusområde.

Observationer

Totalt har 125 lektioner observerats. Lektionerna har valts ut utifrån att en av de intervjuade eleverna är på lektionen. Observationerna har använts i Skolinspektionens intervjuer och använts för bedömning av undervisningen och för att besvara granskningens frågeställningar.

Dokumentstudier

Inför verksamhetsbesöken har Skolinspektionen avgranskat huvudmän begärt in:

1. Plan för elevhälsans arbete vid skolenheten (om sådan finns).
2. Lärarnas utbildning och vad de undervisar i samt elevhälsans personal
3. Dokumentation av utvecklingsinsatser inom neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och/eller för att göra utbildningen tillgänglig för alla elever (om sådan finns).

Skolinspektionen har även avgranskat huvudmän begärt in en verksamhetsredogörelse för att få svar på följande frågor:

1. Hur är skolans personal organiserad (gällande arbetslag, eventuella biträdande rektorer, resurspersonal/assistenter, speciallärare/specialpedagoger)?
2. Finns det elevassistenter eller resurspersoner på skolan? Beskriv deras arbetsuppgifter i förhållande till elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar/svårigheter.
3. Finns det någon särskild undervisningsgrupp på skolan (exempelvis "Oasen", "flexgrupp", "lilla gruppen")? Hur är den organiserad? Finns det elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar/svårigheter som får hela eller delar av sin undervisning där? Beskriv kortfattat hur verksamheten är upplagd.

4. Har skolans lärare eller annan personal vid skolan under de tre senaste åren deltagit i några kompetensutvecklingsinsatser gällande specialpedagogik? Kring neuropsykiatriska funktionsnedsättningar? När i så fall och vilka deltog i insatserna? Beskriv insatserna?

Dokumentstudierna har använts av utredarna i arbetet med förberedelser inför skolbesöket.

Analysmetod

Analysen av granskningens iakttagelser utgår från granskningens problembild, som är baserad på forskning och tidigare granskningar på området. Antalet verksamheter och urval är valt för att ge möjlighet att lyfta en bredd av exempel och identifiera eventuella mönster.

Vissa bedömningar har kvantifierats för att visa hur återkommande företeelser är i de granskade verksamheterna. De kvantifierade iakttagelserna ger inte en nationell lägesbeskrivning, men den övergripande bilden kan ändå vara relevant för andra verksamheter än dem som har granskats.

Med hänsyn till granskningens kontext kan iakttagelserna användas som grund för analys av andra verksamheter. Därmed ska Skolinspektionens tematiska kvalitetsgranskningar kunna användas som underlag för det lokala utvecklingsarbetet av landets samtliga skolor, verksamheter eller huvudmän.

I den övergripande analysen har bedömningar i Skolinspektionens verksamhetsbeslut sammanställts. Empirin har kategoriserats.

Bilaga 3 Granskade verksamheter

Skola	Lägeskommun	Huvudmannatyp
Krungårdsskolan	Mönsterås	Kommunal
Höglidensskolan	Örnsköldsvik	Kommunal
Innovitaskolan Falun	Falun	Enskild
Ölands Friskola	Mörbylånga	Enskild
Humleskolan	Bromölla	Kommunal
Internationella Engelska Skolan Hässleholm	Hässleholm	Enskild
Östra skolan	Hudiksvall	Kommunal
Friskolan Lust & Lära	Bollnäs	Enskild
Rödebyskolan F-9	Karlskrona	Kommunal
Byskeskolan	Skellefteå	Kommunal
Råsunda skola	Solna	Kommunal
Parkskolan 7-9	Osby	Kommunal
Torpaskolan F-9	Göteborg	Kommunal
Runby skola	Upplands Väsby	Kommunal
Fittjaskolan Botkyrka Norra	Botkyrka	Kommunal
Fridaskolan Kvillebäcken	Göteborg	Enskild
Adolf Fredriks musikklasser	Stockholm	Kommunal
Möllevångsskolan	Malmö	Kommunal
Innovitaskolan Mölndal	Mölndal	Enskild
Sjöviksskolan	Trelleborg	Kommunal
Kvarngårdsskolan	Uppsala	Kommunal
Rosenholmsskolan	Nässjö	Kommunal
Altorpskolan B D	Herrljunga	Kommunal
Kunskapsskolan Ystad	Ystad	Enskild
Strömslundsskolan 7-9	Trollhättan	Kommunal
Österbyskolan	Östhammar	Kommunal
Frejaskolan F-9	Gnesta	Kommunal
Prolympia, Gävle	Gävle	Enskild
Stigslunds skola	Gävle	Kommunal
Höglundaskolan	Sundsvall	Kommunal

Bilaga 4 Referenspersoner

- Åsa Elebring, undervisningsråd, Skolverket
- Charlotte Furtenbach, rådgivare, Specialpedagogiska skolmyndigheten